

■
**MUFASSAL BİR KİTABIN MÜFİD VE MUHTASAR BİR
SEÇKİSİ OLARAK CEZİRE MESNEVÎ VE ŞERHLERİ***

*Jazeera-i Mathnawi and Its Annotations as a Useful and Brief Anthology Over a
Detailed Book*

Yrd. Doç. Dr.

ALİ ÇOBAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

* Bu makale “Cezire-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûku” isimli doktora tezin-
den üretilmiştir.

Özet

Hazret-i Mevlânâ'nın *Mesnevî'si* kutsal kitaplar dışında belki çok az kitap için söz konusu olan bir teveccühe mazhar olmuş, bunun neticesi olarak eser üzerine çeşitli kategorilerde birçok çalışma yapılmıştır. Bunun temelinde üç ana unsur göze çarpmaktadır. Yazanın mütebahhir kişiliği, eserin mufassal/hacimli oluşu ve mecâzî dil kullanımı. Bu maddelerden özellikle ikinci maddede, seçme ve özetleme/intihâb-ihisâr türü çalışmalara zemin hazırlarken, birinci ve üçüncü maddeler ise şerh türü çalışmalara zemin hazırlamıştır. XVI. yüzyıl Mevlevîlerinden Edirne Mevlevihânesi şeyhi Yûsuf Sîneçâk, *Mesnevî*'den bir seçki hazırlayarak adını *Cezîre-i Mesnevî* koymuştur. Bu seçki râğbet görmüş ve üzerine Osmanlı'nın tanınmış sufilerince bazı şerhler yapılmıştır. Biz bu makalemizde mufassal bir kitap olan *Mesnevî*'den yapılan bu seçkiyi ve şerhlerini ele alıp temel özellikleri çerçevesinde tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Cezîre-i Mesnevî, Yûsuf Sîneçâk, Osmanlı Tefh Geleneği.

Abstract

Mawlana's Mathnawi is perhaps one of the most warmly welcomed books after the holly books. Therefore, many annotations were written about it in various categories. Three main elements stand out on the basis of this fact. First, the writer's savant personality; second, Mathnawi's elaborate language and thirdly, its use of figurative expressions. While the first two qualities led to selections and summaries, the third one led to commentaries. In the 16th century, Yousef Sinechâk, one of prominent Mawlawis and a sheikh in the Mawlawikhâne of Edirne, made a selection from Mathnawi. He gave the name Jazeera-i Mathnawi to his book. This selection met with wide approval and over time famous Sûfis of the Ottoman era wrote some annotations on it. In this article, we will introduce this work prepared as a selection from the Mathnawi, its commentaries and their main characteristics.

Keywords: Mathnawi, Jazeera-i Mathnawi, Yousef Sinechâk, Ottoman Literary Tradition

Giriş

İslam medeniyeti, komşu olduğu medeniyetlerle girdiği temas-
ta onlardan etkilenmiş, bazı hususları kendi medeniyet hav-
zasına dâhil etmiştir. Bunun bir örneğini kitap telifi geleneğin-
de görmekteyiz. Osmanlı telif geleneğine dâir bilgi veren eserler-
den olan *Keşfü’z-Zunûn*, *Mahzenü’l-Ulûm* gibi eserlere bakıldığı za-
man, kitap telif etmede gözetilmesi gerekli gayeler hususunda, İbn
Haldun’un *Mukaddime*’sinin bunlara kaynaklık ettiği görülür. İbn
Haldun ise bunların kaynağını Aristo olarak gösterir. Dolayısıyla
İslâm Medeniyeti’nde kitap telifinde gözetilmesi gereken hususla-
rın Aristo’dan beri var olan bir nevi evrensel esaslar olduğu görülür.
Mezkûr eserler, kitap telifinde dikkate alınması gerekli faydaları şöy-
le tespit ederler.

- i. Önceden yazılmamış olan konularda telif yapmak.
- ii. Eksik olan bir kitabı tamamlamak.
- iii. İbaresinde ve meselelerinde muğlaklık olan kitaplar için şerh
yazmak yani bunları açıklamak.
- iv. Manalarını bozmadan hacimli bir kitabı kısaltmak.
- v. Bir kitabın dağınık olan meselelerini toplamak.
- vi. Meseleleri karışık olan bir kitabı tertip etmek.
- vii. Bir kitaptaki yanlışlıkları düzeltmek.¹

Zikredilen maddelere bakıldığı zaman gerek “metin” gerekse
“açıklama/şerh” veya “seçme-kısaltma/intihâb-ihtisâr” türü teliflerin
temel felsefesini ortaya koymaktadır.

Telifin mâhiyeti açısından yapılan isimlendirmeler olan “muhtasar”ların ve “şerh”lerin temel dinamiklerine bakılacak olursa; evve-
lemirde şu husus göze çarpar. Özetleme ve kısaltma türü telifler, bir
metni tahkim ederek sıkılaştırma, kısaltma, fazlalıklarından arındırma
ve sistematik hale getirme amaçlı çalışmalardır. İhtisâr, intihâb,

¹ İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, terc.: Kendir, Halil, Ankara: 2004, c. 2, s. 780-781; Kâtip Çelebi, Muhammed b. Abdullâh, *Keşfü’z-Zunûn An Esâmi’l-Kütüb ve’l-Fünûn*, haz. Muhammed Şerefüddin Yaltkaya-Rifat Bilge el-Kilisî, İstanbul, 1360/1941, c. 1, s. 35; Orpilyan-Seyyid Abdülzâde Muhammed Tâhir, *Mahzenü’l-Ulûm*, İstanbul: 1308, s. 58-59.

hulâsa, telhîs, muhtasar, müntehab, ihtiyâr gibi teknik kullanımlar bu türleri ifade ederler. Açıklama ve genişletme tür telifler ise bir metni derinleştirme, tafsil etme ve delillendirme yönünde olan çalışmalarıdır. Şerh, hâşiye, ta'lîk, tetimme, tekmile ve zeyl gibi isimlerle anılan çalışmalar ise bu telif türü için kullanılır.² Şimdi *Cezîre-i Mesnevî*'yi ve şerhlerini tanıyabiliriz.

1. Cezîre-İ Mesnevî

Cezîre-i Mesnevî, XVI. yüzyılda Osmanlı'da *Mesnevî* üzerine yapılan çalışmaların niteliksel ve niceliksel artmaya başladığı bir dönemde telif edilmiş eserlerdendir. Eserin niteliğini ve şerhlere konu olmasını, telif geleneği açısından incelemek uygun görünmektedir.

1.1. Telif Geleneği Açısından Bir Bakış

Türü bakımından “müntehab-muhtasar” bir metin olan *Cezîre-i Mesnevî*'yi ve onun şerhlere konu olmasını “telif geleneği” açısından şöyle değerlendirmek uygun görünmektedir: *Mesnevî*'nin “mufasssal” oluşu, “müfid ve muhtasar” bir seçkinin yazılmasına [*Cezîre-i Mesnevî*], bu seçkinin “özet/muhtasar” olması ise üzerine “şerh”lerin yazılmasına zemin hazırlamıştır.

Sîneçâk Dede'nin telifi, *Mesnevî* gibi “mufasssal” ve konuları sistematik olmayan bir eserden “muhtasar” ve “müretteb” bir metin ortaya çıkarmaya yöneliktir. Bu türden kitap telif etmek için; parlak bir zekâyâ ve kitapları okuyup onlardaki manaları çıkartıp dizme yeteneğine sahip olmak gerektiği ifade edilmiştir.³ Özellikle manzum eserlerden yapılan seçmelerde, “rabt” yani beyitlerin birbiri ile alakasını kurmak, uzmanlık gerektiren bir husustur.⁴ Nitekim *Cezîre-i Mesnevî* şârihlerin ifadelerinde de eserin bu özelliklerine dikkat çekildiği görülmektedir. Meselâ Cevrî İbrahim Efendi, Sîneçâk Dede'nin

² Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz-Şerh Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, İstanbul: 2011, s. 21.

³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, c. I, s. 38; Orpilyan-Muhammed Tâhir, *Mahzenü'l-Ulûm*, s. 63.

⁴ Şeyh Gâlip, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, M. Atalay-T. Karabey, Konya: 2007, s. 5.

Mesnevî'den 366 beyti seçip *cem*' ettiğini, bâb bâb *tertîb* ettiğini ve dolayısıyla artık onun *mürettep bir kitap* olduğunu ifade ederken, *Mesnevî*'den muteber birçok derleme/*cem*' yapılmasına rağmen *Cezîre-i Mesnevî*'nin 'müfid' ve 'muhtasar' olma özellikleriyle onlardan üstün olduğu ifade eder.⁵ Öte yandan Şeyh Gâlib de *Cezîre*'deki *cem*' derleme ve *tertîb*/düzenleme hususlarına işaret ederek; "... Hazret-i Sîne-çâk *bi't-tertîb cem*' buyurup *Mesnevî-yi Şerîf*'den fukarâya ehem olanları ihrâc buyurmuşlardır"⁶ şeklinde buna işaret etmiştir.

Cezîre-i Mesnevî üzerine yapılan şerhler ise, muhtasar bir metnin açıklanması, delillendirilmesi ve metnin güncellenmesi bağlamında telif edilmiş eserlerdir. Nitekim "şerh" kelimesi ıstılahta; bir ilim dalında meşhur olmuş *genellikle muhtasar metinler üzerine* kaleme alınan, bunlardaki kapalı ifâdeleri açıklayan, eksik bırakılan hususları tamamlayan, hatalara işaret edilen ve örneklerini çoğaltan eserler hakkında kullanılmaktadır.⁷ Yeri geldikçe de ifade edileceği üzere *Cezîre-i Mesnevî*'de çizilen çerçevenin, şerhlerinde derinleştirilip delillendirildiği ve muğlak kısımlarının açıklandığı görülmektedir.

1.2. Adı-Yazılış Sebebi

Cezîre-i Mesnevî'nin musannifi, X/XVI. yüzyıl Mevlevîliğinin önde gelen sîmâlarından birisi olup, günümüz Yunanistan sınırları içerisinde kalan Vardar-Yenice'li Yûsuf Sinâneddîn-i Sîneçâk'tır (v. 953/1546).⁸ Kaynaklara göre, melâmî meşrep muhakkik bir mevlevîdir. Mübtedilerin kendisinden, *Mesnevî*'den bir seçki yapması yönündeki isteklerini geri çevirmeyerek *Cezîre-i Mesnevî* ismini verdiği bir seçki eser ortaya koymuştur.⁹ Eserini Edirne Mevlevihânesinde şeyhliği esnâsında telif ettiğine göre¹⁰ eserin muhatap kitlesi, mübtedî Mevlevîlerdir. Eserin ismi *Mesnevî*'nin VI. defter, 67. beytindeki;

⁵ Cevrî, *'Aynü'l-Fuyûz*, Mevlâna Müzesi İhtisas Ktp., 2089, 11b.

⁶ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 119.

⁷ Şensoy, Sedat, "Şerh", *DİA*, c. 38, s. 555.

⁸ Aşık Çelebi, *Meşâirü'ş-Şuarâ*, haz.: Meredith, Owens, Cambridge: 1971, 97b.

⁹ Sîneçâk, *Cezîre-i Mesnevî*, Çorum 848, vr. 22b.

¹⁰ Sâkib Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyân*, Kâhire: 1283, c. 2, s. 21

فرجه ای کن در جزیرهٔ مثنوی   گر شدی عطشان بحر معنوی

(Eğer manevi denizin susamışı isen, *Mesnevî* adasında bir ark aç)
Cezîre-i Mesnevî/Mesnevî Adası ifadesinden alınmıştır.¹¹

1.3. Muhtevâ-Üslup-Etki

Mesnevî, I. cildin dibacesinde belirtildiği üzere “usûlü usûli usûli'd-dîn/dinin asıllarının asıllarının asıllarını” yani şeriatın, tarikatın ve hakîkatin esaslarını ihtiva eden bir eserdir.¹² Sîneçâk Dede bunlardan tarikatın esaslarını hâvî kısmı ele almaktadır. Bu yönüyle *Cezîre-i Mesnevî*, *Mesnevî*'den hareketle Mevlevî sülûkünün temellendirildiği bir kitap hükmündedir. Yani *Mesnevî*'de dağınık halde bulunan türlü türlü incilerden ve cevherlerden Mevlevî dervişler için en önemli olanlarının bir tertip içerisinde bir araya getirildiği bir eserdir.¹³

Cezîre-i Mesnevî'yi yayına hazırlayan İranlı bilim adamı İrânzâde, *Cezîre-i Mesnevî*'yi, *Mesnevî*'nin çok dakik ve konusal olarak özeti olarak görür. Seçki türü eserlerde dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan olan beyitler arası irtibatın kurulmasında da eseri başarılı bulur ve artık eserin bu yeni tertibiyle müstakil bir metin hüviyetini kazandığını ifade eder.¹⁴

Eser, *Mesnevî*'den 35 konuda 366 beyti ihtiva etmektedir. Bunlardan iki beyit Arapça'dır.¹⁵ En uzun konu, 33 beyitle “aşk”, en kısa konular ise, 5 beyitle açıklanan “âriflerin pâk zâtı”, “merâtib-i evliyâ”, “himmet” ve “şöhretin âfeti” konularıdır.

Eserin seçkisinde kullanılan yöntem, *Mesnevî*'nin tamamından konuya uygun düşecek beyitlerin dercedilmesi şeklindedir. İlk konu hariç hiçbir konu peşpeşe gelen beyitlerden oluşmamaktadır. Konu

¹¹ Sîneçâk, *Cezîre-i Mesnevî*, Çorum 848, vr. 22b.

¹² Bkz. İlmî Dede, *Şerh-i Dibâce-i Mesnevî*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., 15 Hk 174/3, 106a; Öztürk, Şeyda, *Şem'i Efendi ve Mesnevî Şerhi*, s. 160; Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, haz: S. Eraydın-M. Tahralı, İstanbul: 2004, c. 1, s. 60.

¹³ Bkz. Şeyh Gâlip, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 119.

¹⁴ İrânzâde, Nimetullah, “Muarriifi-yi *Cezîre-i Mesnevî*”, *Cezîre-i Mesnevî-içinde-*, Tahran: İlm ü dâniş, 1388, s. 12-13.

¹⁵ *Mesnevî*, V/bno: 293, 297.

başlıkları Farsçadır. Bunlar “der” veya “der beyân-ı” ifâdesi ile başlar. *Cezîre-i Mesnevî* de, *Mesnevî*’nin ilk beytiyle başlamakta ve:

*În ne necmest ü ne remlest u ne hâb / Vahy-i Hak vallâhü a’lem
bissavâb¹⁶*

(Bu ne fal ne reml ne de rüyadır, Hakk’ın vahyidir [ilhâm], Allah en doğrusunu bilendir)

beytiyle bitmektedir.

Cezîre-i Mesnevî’nin etkisi sadedinde öncelikle söylenebilecek ilk husus, *Mesnevî*’den yapılan seçkiler arasında en fazla ilgiye mazhar olan eser olduğudur. Bu kanaate, gerek üzerine yapılan beş adet şerhten gerekse eserin ve şerhlerinin nüshalarının sayısından ulaşılabilmekteyiz. Şerhlerle birlikte 200 civarında¹⁷, *eserin* sadece kendisinin ise ellinin üzerinde nüshasına ulaşmış bulunmaktayız. Buradan hareketle, farklı coğrafyalarda farklı toplum katmanlarında Tasavvufi bir metin olarak okunduğunu söyleyebiliriz. Bu minvalde, bir zamanlar Osmanlı toprakları olan Balkanlar’da, Mısır’da ayrıca Pakistan ve İran’da nüshalarının bulunması buna delâlet etmektedir. İran’da basılan *Cezîre-i Mesnevî*’yi tanıtan Pakistanlı akademisyen Muayyen Nizâmî’nin¹⁸; “... Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinin seçkisi olan *Cezîre-i Mesnevî* basılmıştır... *Yûsuf Sîneçâk*’ın bu seçkisi ülkemizde edipler ve arifler katında oldukça tanınmış ve birçok hangâhta okutulmuştur. Amma bugüne kadar metnin tashih ve basımı yapılmamıştı. İlk kez onun, Mevlânâ hayranlarının ve irfan dostlarının eline ulaşması övgüyü hak etmektedir”¹⁹ şeklindeki ifâdeleri, uzak bir İslam coğrafyasında eserin etkisinin mâkes bulduğunu anlatmaktadır. Diğer bir husus, kimi nüshalardaki temellük ve istinsah kayıtlarından, eserin diğer tarikat erbabınca okunduğunun bilmesidir. Meselâ, Milli Kütüphane 3328 ve Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 2377 no’lu nüshaların, Bekrâşî tarikati müntesibi kişilere ait olduğu veya onlar tarafından istinsah edildiği anlaşılmaktadır.²⁰

¹⁶ *Mesnevî*, IV/bno: 1852.

¹⁷ Nüshalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Çoban, Ali, *Cezîre-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre Mevlevî Sülûkü*, ikinci bölüm ilgili başlıklar, (Basılmamış Doktora Tezi, NEÜS-BE, Konya, 2014).

¹⁸ Pakistan Pencab Üniversitesi, Farsça Bölümü Başkanı.

¹⁹ Kâzîmî, Muayyen, “Pâsohnâme”, *Dâniş*, 78-79 (sonbahar-kış, 1383/2005), ed.: Nimerul-lah İrânzâde, *Merkez-i Tahkîkât-i Fârisî-yi İrân ü Pâkistân*, s. 254.

²⁰ “İstashabehul-fakîr Seyyid Muhammed Esad bende-i âl-i abâ hâk-i akdâm-i fukarâ

İranzâde'nin tanıttığı nüshalardan birisinin 1014/1605 yılında Mısır'da İbrahim Gülşenî dergâhında istinsah edilmesi yine bu minvalde zikredilebilir.²¹ İlmî Dede daha hayattayken yazılan bir nüshanın ise Nakîbu'l-Eşrâf Muhammed Sadîk Efendi tarafından, "Dedem Şeyhulislam Yahyâ Efendi Medresesinden çıkarılmamak kaydıyla/ بشرط أن لا يخرج من مدرسة جدي شيخ الإسلام يحيى توفيق أفندي" şeklinde vakfedilmiştir. Bu da eserin belirli derecede medrese çevrelerinde de okunduğunu gösterirken²² Sîvâsî'nin şerhinin bir nüshasının da istinsâh yeri yine bir medresedir.²³ Anadolu'da *Mesnevî*'yi manzum olarak ilk tercüme eden Nahîfî, sebab-i telifi zikrederken bir dostunun evinde misafir iken, ev sahibinin torunu olan "tıfl-ı reşîdin" *Cezîre*'yi getirdiğini ve oradan bir beyit okuyarak şerh etmeye gayret ettiğine değinir.²⁴ Bu satır arası bilgiden anlaşılan, *Cezîre*'den, evlerde günlük *Mesnevî* okumaları için istifade edildiğidir.

Eserin, ikisi manzum olmak üzere beş adet şerhi bulunmaktadır. Şârihler, İlmî Hüseyin Dede (v. 1020/1611); Abdülmecîd Sîvâsî (v. 1049/1639), Abdullah Bosnevî (v. 1054/1644), İbrâhim Cevrî (v. 1065/1654) ve Şeyh Gâlib'tir (v. 1213/1799). Şimdi şerhleri, kronolojik sıralarına göre ele alalım.

2. Lemehâtu Lemeâti Bahri'l-Ma'nevî Şerhu Cezîreti'l-Mesnevî: İlmî Hüseyin Dede Şerhi

Asıl ismi, Molla Hüseyin Ferahşâd²⁵ olan ve daha çok mahlası

çâker-i Hazret-i Hunkâr Hâcî Bektâşî". İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, 06 MilYz A 3328, vr. 80b. "... ve ketebehû el-fakîr Dervîş Murâd bende-i Sarı Sâltuk" Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, 2377, vr. 53a.

²¹ İlgili nüsha, Merkez-i Tahkikâtî Fârisî-i İrân ü Pâkistan, Gencbahş Kütüphanesi, no: 16880, vr. 72-97 arasında bulunmaktadır. Bkz. İranzâde, "Muarrifi-yi *Cezîre-i Mesnevî*", s. 7.

²² İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Râgıb Paşa Ktp., Yahya Tevfik, 1611, vr. 111b.

²³ Süleymaniye, Hacı Mahmud Ef. 2453 nüshası, Amasya'da Abdullah Paşa Medresesinde istinsah edilmiştir. Sîvâsî, *İntihâbü'l-Mesnevî eş-Şerîf*, Süleymaniye, Hacı Mahmud Ef. 2453, vr. 141b.

²⁴ Nahîfî, Süleyman, *Mesnevî-i Şerîf Manzum Nahîfî Tercümesi*, haz.: Âmil, Çelebioğlu, Sönmez neş., İstanbul, 1967, s. 3.

²⁵ İlmî Dede'nin ismi, hayatını aktaran *Sefîne*, *Tezkire-i Şuarâ-i Mevleviyye*, *Semâhâne-i Edeb* gibi Mevlevî kaynaklarda geçmemektedir. *Gülşen-i Şuarâ*'da ise "Molla Hüseyin Ferahşâd" şeklinde geçmektedir. Ancak görebildiğimiz kadarıyla hiçbir kaynaktan ismi "Mehmed" olarak geçmemektedir. Bununla birlikte çeşitli akademik çalışmalarda isminin "İlmî Mehmed Dede" veya "Mehmed İlmî Dede" olarak kullanılmasının sebebinin tesbit edemedik.

“İlmî” ile tanınan Bağdat asıllı Mevlevî âlim ve şâirlerindendir.²⁶ İlmî Hüseyin Dede, Şam Mevlevîhânesi şeyhi ve yaygın olarak kullanıldığı anlaşılan *Cezîre-i Mesnevî* şârihi olmasına rağmen hayatı hakkındaki bilgiler oldukça azdır. Ayrıca kendisinin kullandığı “İlmî” mahlasının birçok âlim ve şâir tarafından kullanması sebebiyle eldeki bilgilere ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir. Zira bu durum karışıklığa sebep olmuş, ona ait olmayan bazı eserler ona atfedilmiş ve vefat tarihi bazı kaynaklarda yanlış olarak verilmiştir.

2.1. Adı, Yazılış Tarihi ve Sebebi

İlmî Dede, *Cezîre-i Mesnevî*'nin ilk şârihidir. İlmî Dede, şerhinin ismini *Şerhu Cezîreti'l-Mesnevî*, künyesini, *Lemehâtu Lemeât-i Bahri'l-Ma'nevî*, telif tarihini ise 979/1571-1572 senesi Rebîulâhir ayı ortaları olarak bildirmiştir.²⁷

İlmî Dede'nin şerhini telif sebebi, kendisi de bir Mevlevî olan zamanın Osmanlı padişahının²⁸ kendisinden böyle bir şerh talep etmesidir.²⁹ Eserin telifinden beklenen *fayda/gaye*, eserin okunması sebebiyle taliplerin kalplerinin temizlenmesi, sadırlarının genişlemesi ve böylece Mevlânâ'nın sülûkünden faydalanabilmeleridir. Eserin *muhatap kitlesi*, Mevlevî yolu üzere sülûk eden ve Farsça bilmeyen dervişlerdir.³⁰

Bu şerhin vücûda gelmesiyle evvelemerde şu üç husus dikkat çekmektedir:

i. Sîneçâk Dede'nin vefatından (v. 953/1546) henüz bir çeyrek yüzyıl geçmiş olmasına rağmen, Cezîre-i Mesnevî'nin padişah tarafından biliniyor olması ve şerhinin talep edilmesi,

²⁶ Sâkıp Dede, *Sefîne-i Neftise-i Mevleviyân*, c. 2, s. 85; Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-i Mevleviyye*, Mevlâna Müzesi İhtisas Kütüphanesi, 1502, vr. 104b.

²⁷ İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 93b.

²⁸ İlmî Dede bunu; “mürîdân-ı âsitân-ı hazretten vü mu'tekîdân-ı hângâh-ı izzetten bir zât-ı şerîf-i âlîşân dürrütü't-tâc-ı âl-i Osmân kibelinden bu bende-i hakîr...” şeklinde dile getirir. İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 2a.

²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, c. 2, s. 1588. İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 2a. İlmî Dede sultanın adını belirtmez. Ancak, elimizde bulunan müellif hattının istinsah tarihinin h. 979 olması sebebiyle, padişahın II. Selim (v. 982/1574) olduğu anlaşılmaktadır.

³⁰ Bu hususu şârih ayrıca temmet kaydında şöyle belirtmiştir: “Ö [şerh], sâlikler için ayna, ibadet ehli için bir basamaktır. Allah onunla Mevlevî ihvanımızı faydalandırın ve onunla Hüviyyet sırlarının tamamını tahkik ettirsin.” İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 93b.

ii. Eserin, Mevlâna'nın sülûkünden haber veren bir eser olarak kabul edilmesi ve bu yönde şerh edilmesinin istenmesi,

iii. Kânûnî'nin kendisini ziyaret etmesini kabul etmeyen Sîneçâk Dede'nin eserinin yine Kânûnî'nin oğlu olan II. Selim tarafından şerh edilmesinin istenmesidir. Bu da, Sîneçâk Dede'nin sergilediği davranış sebebiyle saltanat merkezinde tenkit görmediğine, aksine kabul gördüğüne işaret sayılabilir.

2.2. Temel Özellikleri

i. Tıpkı *Cezîre-i Mesnevî*'de olduğu gibi İlmî Dede şerhinin muhatap kitlesi de mübtedî Mevlevîler'dir. Eserin muhtevâsında, mezkûr muhatap kitlenin dikkate alındığı bir metot izlenmiştir. Şerhte, beytin ne demek istediği üzerinde durulmuş, ihtilâflı konulara girilmemiş, gramatik tahlillere yer verilmemiş, yalın bir dille salık için beytin ne ifâde ettiği üzerinde durulmuştur. Bu da eserin, ilmî veya başka bir amaçla değil de salıkların irşâdına yönelik olmak üzere yazıldığını göstermektedir. Ayrıca bu husus, üslûbundaki bazı ifâde tarzlarından da anlaşılabilir. Meselâ, “Sen ki müridsin”³¹, “Bu yolda”³², “Pes, salike lâzım olan oldur ki”³³ ya da “Sen ki tâlib-i râh-ı hakîkat”³⁴ gibi ifâde tarzları müellifin maksadını ortaya koymaktadır.

ii. Şerhin kaynaklarına bakıldığı zaman, İlmî Dede'nin ilmî veya Tasavvufî kaynaklara atıf yapmadığı görülmektedir. Bunun sebebi, zikredildiği üzere irşâd amaçlı telif edilmesidir. Ayrıca kendisi *Divân* sahibi bir şair³⁵ olmasına rağmen şerhinde yok denecek kadar az sayıda şiire yer vermiştir.³⁶

iii. Osmanlı *Mesnevî* şerh geleneğinin özelliklerinden olan İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ'nın görüşlerini telif etme çabalarının bir örneği, İsmail Ankaravî öncesi bir şerh olarak İlmî Dede de görülmektedir. İlmî

³¹ İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 52b.

³² İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 34b.

³³ İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 36b.

³⁴ İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 49a.

³⁵ İlmî Dede divanı olduğu belirtilen bir divan hakkında yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Serhat, Oğuz, İlmî Dede Hayatı Sanatı ve Divanı İnceleme ve Tenkitli Metin, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, GÜSBE, Ankara 2002).

³⁶ İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 3a, 6b.

Dede hakkında bilgi veren kaynakların, onun *Fusûs ve Fütûhât*'ının bazı noktalarına *Talîkât*'ı olduğunu haber vermeleri³⁷ bu minvâlde değerlendirilebilir. İlmî Dede bir mevlevî şeyhidir ve vahdet-i vücûda kaildir.³⁸ *Mesnevî*'nin bilinen en eski şerhlerinden Harezmi'nin (v. 839/1435-36) şerhinden başlamak üzere neredeyse tüm şerhlerde İbnü'l-Arabî ve Ekberî Mektebin dili/terminolojisi ve görüşleri etkili olmuştur. İlmî Dede ise, şerhinde sistematik varlık mertebeleri tasnifi yapmasa da, varlık mertebeleri, insân-ı kâmil gibi konularda Ekberî ekolün dilini az da olsa kullanan bir şârihtir. Bu husus, iki gelenek arasında ortak dil kurma çabalarının Ankaravî öncesinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bu da Ankaravî'nin çabasının sebep değil bir sürecin sonucu olduğunu göstermekte ve İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ arasında ortak dil kurma çabalarının onun öncesinde başlamış olduğunu göstermektedir.

2.3. Etkileri

İlmî Dede şerhi diğer şerhlerden daha fazla ilgiye mazhar olmuştur. Bu, eserin nüshalarının çokluğundan ve istinsah kayıtlarındaki bilgilerden hareketle farklı tarikat erbabının okumasından anlaşılmaktadır. Ayrıca Sabûhî Ahmed Dede, *İhtiyârât-ı Hazret-i Mesnevî-i Şerîf* adlı eserini İlmî Dede şerhine nazîre olarak kaleme almıştır.³⁹ Ayrıca kendisinden sonra yazılmış olan Sîvâsî ve Bosnevî şerhleri, İlmî Dede şerhini merkeze alarak yazılmış şerhlerdir.⁴⁰

3. Şerh-İ Cezîre-İ Mesnevî: Abdülmecîd Sîvâsî Şerhi

XVII. yüzyıl önde gelen Halvetî şeyhlerinden olan Abdülmecîd Sîvâsî, *Cezîre-i Mesnevî*'nin ikinci şârihidir. Sîvâsî'nin *Mesnevî* üzerine çalışmaları sadece *Cezîre-i Mesnevî* ile sınırlı olmayıp, *Mesnevî*'nin I. cildinden 1328 beyti şerhettiği *Şerh-i Mesnevî*'si⁴¹, *Lügat-i Mesnevî*

³⁷ Sâkıp Dede, *Sefîne*, c. 2, s. 87.

³⁸ İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 2b, 62a.

³⁹ Mehmet Ziya, *Yenikapı Mevlevihanesi*, haz. Karavelioğlu, Murat A., İstanbul: 2005 s. 83; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, haz.: A. F. Yavuz -İ. Özen, İstanbul: t.y., c. 2, s. 380.

⁴⁰ İlgili şerhler tanıtılırken değinilecektir.

⁴¹ *Şerh-i Mesnevî*'sinin bir nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp, A. Tekelioğlu, 391, vr. 1b-307b.

olarak da bilinen *Meyâdinü'l-Fürsân* adlı *Mesnevî* sözlüğü *Mesnevî* üzerine diğer çalışmalarıdır.⁴² Mevlânâ'nın onbir beyitlik bir kasidesinin şerhi olan *Şerh-i Kasîde-i Mîmiyye* adlı eseri de Mevlânâ'nın diğer eserleri üzerine bir çalışma olarak zikredilmelidir.⁴³

3.1. Yazılış Tarihi ve Sebebi

Cezîre'yi şerh ediş tarihi, 1011/1602 yılı Rebûlevvel ayının ortalarıdır.⁴⁴ O sıralarda saltanatta “Sultân Mehmed b. Sultân Murâd”⁴⁵ yani III. Mehmed bulunmaktadır.⁴⁶ Şerhini nerede yazdığını Sîvâsî Efendi kendisi belirtmemektedir. Ancak dârussaâde ağalarından Mehmed Ağa (v. 999/1590) tarafından yaptırılan *Mehmed Ağa Tekkesi*'nin 1010/1601 yılında uhdesine tevcih edilmesi göz önüne alınacak olursa, şerhini İstanbul'da yazdığı söylenebilir.⁴⁷ Sîvâsî Efendi şerhine özel bir isim vermemiştir.⁴⁸

Sîvâsî Efendi *sebeb-i teşrihi* bağlamında, elde İlmî Dede şerhi varken neden böyle bir şerhe ihtiyaç duyduğunu; İlmî Dede'nin herkesi kendisine kıyas ederek bazı yerleri detaylıca şerh ederken, bazı yerleri ise icazla muhtasar bir vaziyette şerh etmesi olarak gerekçelendirir. Diğer bir ifadeyle, eserin bazı kısımlarının muhtasar olarak şerh edilmesini anlaşılması konusunda problemleri görmüş ve bundan dolayı eseri şerh etmiştir.⁴⁹ Bu da kitap telifinde gözetilmesi gerekli hususlardan olan, *ibaresinde ve meselelerinde muğlâklık olan kitaplar için şerh yazmak* maddelerine tekabül etmektedir.

Sîvâsî Efendi şerhinin *gayesini*, “beyitlerdeki manaları açıklaya-

⁴² Eser hakkında bir çalışma için bkz. Bkz. Tan, M. Harun, Abdülmecid Sivasi'nin *Mesnevî Sözlüğü* (İnceleme-Metin-İndeks), (SÜSBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006).

⁴³ Gündoğdu, Cengiz, “Abdülmecid Sivâsî'nin Mevlânâ'nın Şathiyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli'ne Yaptığı Şerh: Şerh-i Ebyâr-ı Celâleddîn-i Rûmî”, *Tasavvuf*, Ankara, 2002, sayı: 8, s. 5.

⁴⁴ Sîvâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 141b.

⁴⁵ Sîvâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 6a.

⁴⁶ Bkz. Emecen, Feridun, “Mehmed III”, Ankara 2003, c. 18, s. 407-408.

⁴⁷ Gündoğdu, *Bir Türk Mutasavvifi Abdülmecid Sivâsî*, s. 61.

⁴⁸ Sîvâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, 141b. *Kullanılan Nüsha*: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, 2453, vr. 1b-123b arasındadır. Müstensih, Hasan b. Şemseddin el-Kızılcevi'dir.

⁴⁹ Sîvâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 4b. Muhammed Nazmî'nin her iki eseri mukayesesi-ne dâir bkz. Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat-*, s. 390.

rak, Kur'ân'dan ve hadislerden hangi kısma tekabül ettiğini ortaya koyma, ayrıca her beytin manasının sâlikin vicdanında ve tahki-kinde, ne yönden irtibatlı olduğunu tayin etmek” olarak izah eder.⁵⁰ Onun ifâdelerinden anlaşılan husus, beyitlerle âyet ve hadisler arasında irtibat kurmaktır. Buradan hareketle, *Mesnevî*'nin Kur'ân ve hadisle manasının mutabık olduğunu temellendirmeye çalışmıştır. Bu gâye, Sîvâsî Efendi şerhinin mâhiyetini belirler ve önceki şerh olan İlmî Dede şerhinden ayrıldığı temel yönlerden birisi olarak öne çıkar. Sîvâsî şerhi, ilmî temeller üzerine inşa edilmiştir. Ya da irşâd yönüne ilâve olarak sülûkün unsurlarının Kur'ân'dan ve hadisten kaynakları tesbit edilerek metin delillendirilmiştir. Ayrıca *Cezîre-i Mesnevî*'yi sadece mevlevî salıklar için değil de, manevi terbiye yolunda olan tüm salıklar için bir rehnümâ olarak değerlendirerek beyitlerden hareketle, sâlikin sülûküne olan katkısını ortaya koymaya çalışmıştır.

Eserin ulaşabildiğimiz nüsha sayısı dördttür. Şerhin çok yayılma imkânı bulamadığı anlaşılmaktadır.

3.2. Şerhin Temel Özellikleri

i. Sîvâsî Efendi, şerh *usulünü*, şerhe başlamadan önce kelimelerin açıklanması, sonra tahkik ve tatbik yolunda yanlış anlamaya sebep olacak şüphelerin giderilmesi olarak izah eder.⁵¹ Yani usûlü, geleneksel şerhlerde görülen, öncelikle dile ve gramere dair açıklamaların yapılması, böylece beytin manasının yanlış anlaşılmasının önüne geçilmesidir. Sonra beytin tahkik yolunda ifâde ettiği anlamın ortaya konulması şeklinde bir metot izlenmiştir.

ii. Sîvâsî Efendi'nin, İlmî Dede şerhi varken *Cezîre-i Mesnevî*'yi yeniden neden şerhettiğini tesbit etmek için, iki şerh arasındaki farkları mukayese etmek gerekecektir:

Sîvâsî şerhinin *şerh usûlü* bakımından, İlmî Dede şerhinden ayrılan en bariz yönü, şerhinde dil tahlillerine yer verilmesidir. İlmî Dede, şerhinde sarf veya gramer tahlillerine girmeden doğrudan beytin manasını vermekte, sonra 'ya'nî' ifâdesi ile başlayarak beyti şerh et-

⁵⁰ Sîvâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 4b-5a.

⁵¹ Sîvâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 5a.

mektedir. Sîvâsî Efendi ise şerhinde öncelikle şerh edeceği beyti sarf ve gramer yönünden inceler, sonra “*ma'nâ*” diyerek beytin manasını vererek açıklamalarına geçer. Dolayısıyla Sîvâsî şerhi İlmî Dede şerhinden *şerh usûlî* bakımından ayrılmaktadır.

Sîvâsî Efendi'nin şerhi *muhtevası bakımından* da İlmî Dede şerhinden farklılık gösterir. Daha önce zikredildiği üzere İlmî Dede, şerhinde kaynak kullanmaz. Sâlikin beyitten ne anlaması gerektiğini ortaya koymaya çalışır. Problemleri konulara, tartışmalara girmediği gibi kaynaklara da işarette bulunmaz. Sîvâsî Efendi ise hem dil açısından hem muhteva açısından açıklamalar yaparken ilmî kaynaklara sık sık başvurur ve farklı düşünen ekoller arasında mukayeseler yapar.

Eserin içeriğinin ve üslubunun oluşmasında *muhatap kitle* oldukça önemlidir. Sîvâsî Efendi'nin şerhi, İlmî dede şerhinden muhatap kitlesi yönüyle de farklılık gösterir. İlmî Dede şerhinin muhatap kitlesini, Farsça bilmeyen Mevlevî yolu sâlikleri oluşturmaktadır.⁵² Bu minvalde Sîvâsî Efendi şerhine bakılacak olursa muhatap kitlesinin Farsça bilmeyenler değil aksine Farsça bilen ayrıca ilimden behresi olanlar olduğu söylenebilir. Zira beyitlerin şerhinde oldukça geniş dil tahlilleri yapar. İlimden behresi olanlara hitap etmesi, hem eserin kaynaklarından hem de bazı Arapça metinleri verdikten sonra tercümesini yapmamasından da anlaşılmaktadır.⁵³ Sîvâsî'nin diğer bir muhatap kitlesi tasavvuf karşıtı vaizlerdir. Zira o dönem, Kadızâdeliler-Sîvâsîler tartışmaları olarak bilinen ve tasavvufa yoğun tenkitlerin olduğu dönemdir. Sîvâsî Efendi, hem ilmiye kökenli birisi olarak hem de bir halvetî şeyhi olarak Kadızâdeliler diye bilinen vâizler cânibinden yönelen eleştirilere cevaplar vermede önde gelen bir simadır. Dolayısıyla eserlerini kaleme alırken savunmacı ve ilmî bir üslupla kaleme almıştır. Bu da iki şerhin farklılık gösterdiği hususlardan birisidir.

Sonuç olarak, Sîvâsî Efendi'nin şerhi, İlmî Dede'nin şerhinden; şerh metodu, kaynakları, muhtevası ve muhatap kitlesi açısından farklılıklar göstermektedir. Ancak tüm bu farklılara rağmen neredeyse her bir beytin şerhinde İlmî Dede'nin etkisi görülür. Hatta bazı beyitlerde Sîvâsî

⁵² İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 2b.

⁵³ Sîvâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 8b, 16b, 18b.

Efendi, İlmî Dede şerhini kendi cümleleriyle kurmakla yetinmiştir. Dolayısıyla bu şerhle, İlmî Dede'nin şerhi hem dil tahlilleri hem de ilmî kaynakları bakımından zenginleştirilmiş ve temellendirilmiştir.⁵⁴

iii. Sîvâsî Efendi'nin şerhinin göze çarpan hususlarından birisinin, zengin kaynaklar kullanması olduğuna değinilmişti. Bunun sosyo-kültürel arka planına bakıldığı zaman, içinden geçilen dönemin, zâhir ulemâ ile sûfî ilişkileri açısından sıkıntılı bir dönem olup, sufilerin ehl-i bidat olmakla suçlandığı bir zaman dilimi olmasıdır. Kendilerine yapılan tenkitlere karşı, müdafaa amacı güden Sîvâsî Efendi, eserlerini ilmî bir üslupla kâleme almıştır. Diğer eserlerinde⁵⁵ olduğu gibi *Cezîre-i Mesnevî* şerhinde de ehl-i sünnet vurgusu ve ehl-i sünnet fukahâsından ve kelamcılarından yapılan iktibaslar önemli bir yekün tutar.

iv. Abdülmecîd Sivâsî'nin şerhi, İlmî Dede şerhi gibi Ankaravî öncesi şerhlerdendir. Sivâsî, İbnü'l-Arabî'den muhakkik bir sufi olarak bahseder ve *Mesnevî* şerh geleneğinin neden İbnü'l-Arabî'nin görüşleri doğrultusunda şerh edildiğine dair, Halvetî yolu büyüklerinden Şeyh Şa'bân-ı Velî'den (v. 976/1569) naklettiği önemli bir anekdotla meselenin özünü ortaya koyar:

...Ve Kastamonu şeyhu'l-meşâyih berzahu'l-berâzih kâtını'l-makâmîş-şâmih [yüce makama yerleşmiş olan] Şa'bân Efendi -kud-dise sirruhumdan- mervîdir ki, buyurmuşlardır: Muhyiddîn-i Arabî Arapça *Fusus*'unda ve Molla Hudâvendigâr Acemce *Mesnevî*'de ve Yûnus Emre Türkçe *Divânçe*'sinde, yazdığı söze nâzır oldum, gördüm üçüyle bir makâmdan söylemişler. Ve bir semtte imişler-rahimehumullâh ve kud-dise sirruhum-.⁵⁶

3.3. Kaynakları

Sivâsî Efendi'nin şerhini ilmî bir üslup ve muhtevâyla kâleme aldığıını belirtmiştik. Bu üslubu muvâcehesinde o, gerek islâmî ilimle-

⁵⁴ Bir mukayese örneği için bkz. İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 85a; Sivâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 118a-118b.

⁵⁵ Mesela, *Dürrer-i Akâid* isimli kelâmî eseri bu noktada iyi bir örnektir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Çoban, Mihnet Donemi Sufiliğinde Savunma Amaçlı Akâid Yazıcılığı: XVII. Yüzyıl Osmanlı'sında İki Sufi İki Eser, *Tasavvuf Dergisi*, sayı: 36, 2015, s. 1-30.

⁵⁶ Sivâsî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, vr. 9b-10a.

re gerekse edebiyat ve lügate dair pek çok kaynaktan istifâde etmiştir. XVII. yüzyıl Osmanlı âlim-sûfi tipolojisinin bir mümessili olan şârih, *Mesnevî*'yi şerh ederken hangi kaynaklara müracaat ettiğinin ortaya konulması amacıyla kaynaklarını aktaracak olursak şöyledir:

3.3.1. İslâmî İlimlere Dâir Eserlerden Kaynakları

Sivâsî Efendi'nin şerhinde, Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerin ardından, önde gelen ehl-i sünnet âlimlerinin eserleri, tasavvuf klasikleri, sözlükler ve özellikle Farsça tasavvufî muhtevalı edebî eserler kaynak olarak dikkat çeker. İslâmî ilimlere dair kaynaklarını, zikrettiği şu eserler oluşturmaktadır:

el-Câimu's-Sahih [Buhârî, (47a)], *Mesâbihü's-Sünne* [Ferrâ el-Beğavî, (100b)], *Tîbî Hâşiyesi* [Şerafeddîn et-Tîbî, (96b)], *Meşâriku'l-Envâr* [Radiyyüddîn es-Sâğânî, (39b)], *Keşşâf* [Zemahşerî, (83a-b)], *el-Vücûh* [İbnü'l-Cevzî, (83b)], *Tefsîr-i Kebîr* [Fahreddîn Râzî, (52b, 15a)], *Şir'atü'l-İslâm* [İmamzâde Muhammed b. Ebûbekir, (16a)], *Ebkâru'l-Efkâr* [Seyfeddin el-Âmidî, (16a)], *el-Mevâkıf* [Azudiddîn el-Îcî, (16b)], *Bahru'l-Kelâm Şerhi* [Hasan b. Ali el-Makdisî, (18a-b)], *el-Umde* [Mahmud en-Nesefî, (18b)], *Risâletü Haşri'l-Ecsâd* [İbn Kemâl, (16b)], *Şerh-i Mevâkıf* [S. Şerif Cürcânî, (16b)], *Hâşiyeye-i Metâli* (17a)⁵⁷ onun İslâmî ilimlere dair kaynaklarını oluştururlar. Görüleceği üzere oldukça geniş bir kaynak yelpazesi vardır.

Sivâsî bazen de sadece kaynak esere veya müellifinin ismine işaret eder: *Tefsîr-i Kebîr* (15a), Kurtubî (15a, 122b), Gazzâlî (15a), *Meâlimü't-Tenzil* (47a), et-Tûsî (16b), İmâm-ı Şâfiî (98a), İmâm Suyûtî (122b) gibi.

3.3.2. Tasavvuf İlimine Dâir Eserlerden Kaynakları

Tasavvuf ilminden kaynaklarını *Kütü'l-Kulûb* [Ebû Tâlib el-Mekkî, (14b)], *Kîmyâ-yı Saâdet* [İmâm Gazâlî, (16b, 97a)], *Nefehâtü'l-*

⁵⁷ Kadı Beyzâvî'nin kelim ilmine dair *Tavâliu'l-Envâr* adlı eserinin, Şemseddin İsfehânî tarafından yapılmış şerhinin ismi *Metâliu'l-Enzâr*'dır. Bu eser, pek çok haşiyeye konu olmuştur. Sivâsî Efendi'nin burada hangi haşiyeden istifade ettiği tespit edilememiştir. Detay için bkz. Yavuz, Yunus Şevki, "Tavâliu'l-Envâr", *DİA*, c. 40, s. 181.

Üns [Molla Câmî, (17b)], ‘*Acâibu’l-Kulûb* (22b), *Reşehât-ı ‘Aynü’l-Hayat* [Ali b. Hüseyin Vâiz Kâşifi (9b, 49a-b, 60a)] oluşturmaktadır.

3.3.3. Edebî ve Lügavî Eserlerden Kaynakları

es-Sıhah [İsmail el-Cevherî, (83b, 108a)], Ni’metullâh [Nimetullah Halîlî, (25a, 33b, 90a)], Hisârî (25a, 40a), Ahterî [Muslihuddin Mustafa, (47a, 62b, 108a)], Yunus Emre (101b), Hâfız (20b, 112b), Kâsımî (21a, 50b), Mir Hüseyin (101a, 84b), Husrev ü Şîrîn [Nizâmî, (90b)], *Mesnevî* (80b, 91b), *Dîvân-ı Kebîr* (60a), *Külliyât-ı Irâkî* (87b), *Kasidetü’l-Tâiyye* [İbnü’l-Farız, (112b)], Yahyâ Çelebi *Dîvân* [Şeyhülislam Yahyâ Efendi, (77a, 98b)], *Levâmi’* [Molla Câmî, (85b)], *Bahâristân* [Molla Câmî, (46b)], Yazıcı-zâde (113b), Zâtî (113b), Şemseddîn Sivâsî (110a), Yusuf u Züleyhâ [Hamdullah Hamdî, (88a)], *Muhamediyye* [Yazıcızâde Muhammed, (19a)].

Kaynakları hakkında sonuç olarak şunları söyleyebiliriz. Zengin kaynakları ile dikkat çeken bu şerh, Sivâsî Efendi’nin ilmî-edebî ve tasavvufî kişiliğinin yetkinliğini göstermektedir. Nitekim diğer İslâmî ilimlerden yapılan alıntılar tasavvufî eserlerden daha fazladır. Osmanlı’nın düşünce dünyasına dair de önemli işaretler vardır. Eş’arî ve Mâturîdî görüşler, ayrıca İbnü’l-Arabî ve Mevlânâ’nın görüşleri ile Gazzâlî ve İbn Sînâ’nın görüşleri, aynı eserde yer alır ki bu da Osmanlı düşünce yapısının telifçi yönünü göstermektedir.

4. Şerh-i Manzûme-i Cezîretü’l-Mesnevî:

Abdullah Bosnevî Şerhi

Daha çok Şârih-i Fusûs Abdî Efendi⁵⁸ diye bilinen Abdullah Bosnevî, *Cezîre-i Mesnevî*’nin İlmî Dede ve Abdülmecîd Sîvâsî’nin ardından şerheden üçüncü şârihidir.⁵⁹ Bosnevî’nin *Cezîre-i Mesnevî*’den başka

⁵⁸ Bosnevî’nin altmışın üzerinde eseri olmasına rağmen *Fusûsu’l-Hikem’e* yazdığı şerhle meşhur olmuş ve bu unvanla anılmıştır. Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-Zumûn*, c. 2, s. 599; c. 4, s. 1372; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi’ü’l-Fudalâ*, c. 1, s. 146.

⁵⁹ *Kullanılan Nüsha*: Eserin tanıtımında, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 9262 no’lu nüsha kullanılmıştır. Şerh, 1b-240a varakları arasında, hatime kısmı ise 240a-241a arasında yer almaktadır.

Mesnevî'nin tek beyti üzerine *Şerhu'l-Beyt-i'l-Vâhid Mine'l-Mesnevî/Şerh-i Beyt-i Mesnevî* adlı bir risâlesi mevcuttur.⁶⁰ Ayrıca *Mesnevî*'nin ilk üç cildi üzerine henüz kayıp olan müstakil bir şerhi vardır. Biyografik ya da bibliyografik kaynaklarda, onun *Mesnevî*'nin üç cildi üzerine yapmış olduğu şerhi hakkında bilgi bulunmamaktadır.

4.1. Adı, Yazılış Sebebi ve Tarihi

Bosnevî eserine özel bir isim vermemiştir. Muhtemelen müellif hattı olan kullandığımız nüshanın ser-levhasında Arapça, Farsça karışık bir izafetle yazılmış olan, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî* ismi bulunmaktadır. Biz de bunu tercih ettik.

Eserin yazılma nedenini Bosnevî, "hâtîme" kısmında "bir muhibbin teşviki"⁶¹ olarak açıklar. Eseri şerh ederken gözettiği faydayı, "okundukça safâ vermesi"⁶² olarak ifade eder ve devamla şerhinin vâridât-ı Hakk olduğu, âşıklara şevk vermesi, tevhid ehline gönül dilinden kelam söylenmesi amacıyla nazm edildiğini belirtir.⁶³ Ayrıca kendisinin ilimle çok iştigâl etmediğini, sözlerinin keşf-i Hakk olduğunu beyan ederek eserin vâridât-ı ilâhiyye neticesinde hâsıl olduğunu dile getirir.⁶⁴

Eserin yazılış tarihi, tarih düşürdüğü son beyitten hareketle;
Çün nazmım işbu resme verdi el Düşdü pes târîh nazm-ı bî-bedel
 1038/1628 tarihi çıkmaktadır.⁶⁵

Eserin ulaşabildiğimiz dört adet nüshası bulunmaktadır. Bu da yazılma imkânı bulamayan bir şerh olarak göze çarpar.

⁶⁰ *Mesnevî*'nin (I/3338),

گفت المعنى هو الله شيخ دين بحر معنيهاى رب العالمين

Rabbü'l-Âlemî'nin mânâlar denizi olan şeyh-i dîn mânâ Allâh'tır dedi.

beyti üzerine yapılmış şerhtir. İlgili beytin şerhinin konusu, âlemlerle irtibatı açısından Allâh isminin diğer esmâ-ı ilâhiyye ile olan ilişkisi ve beyitte geçen "şeyh-i dîn" in mâhiyetidir. Bosnevî, Abdullah, *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., 2396, vr. 10a-15a.

⁶¹ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, vr. 240b.

⁶² Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, vr. 2a.

⁶³ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, vr. 2a.

⁶⁴ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, vr. 2a.

⁶⁵ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, vr. 241a.

4.2. Şerhin Temel Özellikleri

i. Abdullah Bosnevî'nin *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî* adlı eseri, müstakil bir şerh olmayıp İlmî Dede şerhinin, nazmen tekrar şerhidir. Diğer bir tabirle şerh, bir diğer şerhi merkeze almaktadır.⁶⁶

ii. Bosnevî eserine 28 beyitlik bir giriş kısmı ile başlamaktadır. Bu kısma, Allah'a hamd, Resûlüne ve onun ashabına, ailesine ve tabilerine salât ü selâm ile başlar.⁶⁷ Sonra, Sîneçâk Dede'den ve eseri *Cezîre-i Mesnevî*'den bahseder. Devamla İlmî Dede ve şerhini tanıtan Bosnevî, kendisine ve şerhinin özelliklerine kısaca değinerek bu kısmı tamamlar.⁶⁸ Şerh, toplamda 8673 beyit olup, şerhe konu olan Farsça beyitlerle birlikte bu sayı 9039'u bulmaktadır. Eser, *Mesnevî* nazım türünde en fazla kullanılan aruz vezninin Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün kalıbıyla yazılmıştır.⁶⁹

iii. Eserin bu giriş kısmında Bosnevî, Sîneçâk Dede'yi mâsivâ alâyişinde kalbini temizlemiş sadık bir âşık, kâmil bir Mevlevî olarak tanıtır. *Cezîre-i Mesnevî*'yi de 6 ciltlik *Mesnevî* deryasından 366 beyitlik hoş bir *muhtasar* olarak değerlendirir.

iv. İlk şarih olan İlmî Dede hakkında da benzer şekilde övücü ifâdeler kullanan Bosnevî onu, *Mesnevî* sırlarının vâkîfı, avâmın da havâssın da ilminden ötürü kendisini tanıdığı fâzil bir Mevlevî olarak tanıtır. İlmî Dede şerhinin özelliklerini, *Cezîre-i Mesnevî*'yi nesr ile Türkçe'ye çevirip şerh etmesi, metnin problemlı kısımlarını anlaşılır kılması ve asrın ihtiyaçlarına göre yazılması olarak belirler.⁷⁰ Kendisinin tanıdığı ve bir kasidesini şerh ettiği Sivâsî Efendi'nin şerhinden ise bahsetmez.

v. Bosnevî'nin *şerh usûlü*, manzum olması sebebiyle mensur şerhlerden farklıdır. Şerhte Farsça beyti zikreder ve sonra beytin manasını vererek başlar, ardından İlmî Dede şerhinde zikredilen hususları manzum olarak dile getirir. Genellikle bunları daha geniş olarak

⁶⁶ Osmanlıda eserlerin nazm edilmesi hem halk tarafından okunması hem de ezberlenmesi için uygulanan bir gelenektir. Bankır, Malik, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (Metin-İnceleme-Sözlük)*, (İÜSBİ, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2004), s. 14.

⁶⁷ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, vr. 1b.

⁶⁸ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, vr. 1b-2a.

⁶⁹ Bankır, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 42-43.

⁷⁰ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, vr. 2a.

nazm eder ve o bağlamdaki kendi fikirlerini de ilave eder. Ancak eserin eksenini İlmî Dede şerhi tayin eder.

vi. “Eserin *muhatap kitlesi* kimlerdir?” sorusunun cevabına doğrudan rastlanılmaz. Şerhte sık sık ‘ey revî/ey salik’ ifadesini kullanması, seyr u süluk ehlini dikkate alarak telif ettiğine işaret etmektedir.⁷¹ Eserde ‘ey Mevlevî’⁷², ‘ey dedem’⁷³ gibi ifâdelerle; eserin, tevhid ehline ve âşıklara safa vermesi amacıyla yazılmasını birlikte değerlendirdiğimiz zaman eserinde muhatap kitle olarak Mevlevîleri de gözettiğini söylemek mümkün olabilir. Yine bir hitap ifâdesi olarak kullandığı ‘begim’ sözünü, eserini Sultran IV. Murad’a ithaf etmesiyle birlikte değerlendirdiğimiz zaman saray eşrafını da göz önüne aldığı söylenebilir.⁷⁴

a. Bosnevî şerhinin, İlmî Dede şerhinden ayrıldığı en bâriz yönü ise şerhin dilidir. Zira Bosnevî, İlmî Dede şerhinde az sayıda ve istilâh düzeyinde rastlanan Ekberî ekolün dili ve görüşlerine daha geniş bir şekilde yer vermiştir. Bu da kendisinden önce başlayan Ekberî terminoloji ile *Mesnevî* şerh geleneğine önemli bir katkı sayılabilir. Bosnevî, aynı zamanda “Hazret-i Şârih” lakaplı İsmail Ankaravî (v. 1041/1631) ile çağdaştır. İsmail Ankaravî’ye yöneltilen *Mesnevî*’yi İbnü’l-Arabî’nin görüşleri ile şerh ettiğini iddia edenlere karşı bir söylem olarak *Mesnevî*’nin daha ilk şerhlerinden itibaren *Mesnevî* şerh geleneğinin bu şekilde geliştiğine daha önce değinilmişti. Bu minvalde Bosnevî’nin kayıp üç ciltlik *Mesnevî* şerhinin ortaya çıkması önem arz etmektedir. Zira o aynı zamanda *Fusûsu’l-Hikem*’e yazdığı şerhten dolayı “Şârih-i Fusûs” unvanıyla anılmaktadır. Bu açıdan, onun *Mesnevî* şerhinin her iki eserdeki görüşlerin sentezlenmesi ve terminoloji açılarından bir katkı sağlayacağı muhakkaktır. *Mesnevî*’nin tek beyti üzerine yaptığı şerhini İbnü’l-Arabî ve Konevî’nin görüşleri doğrultusunda kâleme almıştır. O, mezkûr beyti şerh ederken beyitte geçen “şeyh-i dîn” ifâdesinden Sadreddîn-i Konevî’nin anlaşılması gerektiğini düşünür.⁷⁵ Ayrıca mezkûr risâlesinin kaynaklarını

⁷¹ Bkz. Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü’l-Mesnevî*, vr. 19a, 44b, 47a, vd.

⁷² Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü’l-Mesnevî*, vr. 37b.

⁷³ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü’l-Mesnevî*, vr. 22b; 32a, 61a, 67a. vd.

⁷⁴ Bosnevî, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü’l-Mesnevî*, vr. 20a; 32b, 40b, vd.

⁷⁵ Bosnevî, *Şerh-i Vâhid Mine’l-Mesnevî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., 2396, vr. 14a.

İbnü'l-Arabî ve Konevî'nin eserleri oluşturmaktadır. Bosnevî'nin eldeki *Mesnevî* şerhleri bu minvalde yani Ekberî görüşlerle yapılmış şerhlerdir. Burada Ekberî görüşler gerek İlmî Dede'nin gerekse Sivâsî Efendi'nin şerhinden daha belirgin bir şekildedir. Özellikle varlık mertebeleri ve konuların varlık mertebeleri bağlamında değerlendirilmesi dikkat çeker.

5. 'Aynü'l-Füyûz: Cevrî Dede Şerhi

Cevrî İbrâhim Efendi veya Cevrî Dede *Cezîre-i Mesnevî*'yi şerh eden dördüncü şarihtir. Bunlardan bahsi geçtiği üzere İlmî Dede ve Sivâsî Efendilerin şerhleri nesir iken Bosnevî ve Cevrî Dede'nin şerhleri manzumdur.

5.1. Adı, Yazılış Sebebi ve Tarihi

Çağdaşı Şeyhî'nin *Cezîre-i Mesnevî*'yi terkîb-i bend tarzıyla şerhettiğini haber vermesi, bu eserden devrinde haberdar olduğunu göstermektedir.⁷⁶ Cevrî Dede *Cezîre-i Mesnevî*'yi manzum olarak şerh etmezden evvel kendisi *Hall-i Tahkikât* adını verdiği bir seçki derlemiştir. Bu eserde ilk on sekiz beyte ilave olarak kendisi de kırk beyit seçmiş, bunları beş beyit ilavesiyle nazmen şerh etmiştir. *Mesnevî*'den intihâb yapma ve onu şerh etmeye liyâkati sadedinde; sabah akşam *Mesnevî*'den ders almasını, bir hattat olması hasebiyle *Mesnevî*'yi beş kere yazmasını ve bu esnada *Mesnevî* denizinden cevherler çıkaracak kadar nasiplenmesini zikreder.⁷⁷ *Hall-i Tahkikât* adlı bu eserini "Sofu Mehmed Paşa"ya ithaf etmiştir.⁷⁸ Eserin ismi

⁷⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fudalâ*, c. 1, s. 663.

⁷⁷ Bunu şöyle ifade eder:

<i>Mesnevîden ders alub subh u mesâ</i>	<i>Nutk-ı Mollâ rûhuma oldu gıdâ</i>
<i>Sâ'id-i ikdâmı teşmîr eyledüm</i>	<i>Nüşhasın beş defa tahrir eyledüm</i>
<i>Ahîr ol deryâdan oldum behre-ver</i>	<i>Kim çıkardum bir nice sâfi güiher</i>

Cevrî, *Hall-i Tahkikât*, vr. 2a.

Kullanılan Nüsha: Eserin tanıtımında temel olarak, Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi, 2089/2 numarada yer alan nüsha kullanılmıştır. 1b-11a arasında *Hall-i Tahkikât*, 11b-71b arasında ise '*Aynü'l-Füyûz*' bulunmaktadır. Ayrıca Cevrî'nin her iki şerhinin 1269 yılında takvimhâne-i âmirede birlikte basılan nüshasından da istifade edilmiştir.

⁷⁸ Cevrî, *Hall-i Tahkikât*, vr. 2b.

olan *Hall-i Tahkikât* aynı zamanda telif tarihi olup 1057'ye tekabül etmektedir.⁷⁹

‘Aynü'l-Füyûz ismini verdiği *Cezîre-i Mesnevî* şerhinin sebab-i telifi sadedinde: *Mesnevî* üzerine ilk çalışması olan *Hall-i Tahkikât*'ı tahrir ettikten sonra Hazret-i Mevlânâ'nın ruhuna sunduğunu, Hazret-i Mevlânâ'nın da kabul ettiğini ayrıca kendisini kabiliyetli görünce ikinci bir *Mesnevî* şerhi ile görevlendirdiğini belirtir. Eserin ismi olan *‘Aynü'l-Füyûz* aynı zamanda telif tarihi olup o da 1057/1647'ye tekabül etmektedir. 1065/1655 yılında vefat ettiği göz önüne alınacak olursa iki şerhini de ömrünün sonlarına doğru yazdığı anlaşılmaktadır.

Bu ikinci şerhini de yine o sadık bir mevlevî muhibbi olarak vassettiği Sofu Mehmed Paşa'ya ithaf etmiştir. Mehmed Paşa'ya ithaf etme sebebini, “*Der Duâ-yı Sadr-ı Sâhib-i İntibâh/Uyanıklık sahibi Sadrazam'a duaya dair*” başlığında belirtir.

Cevrî Efendi'nin şerhi bazı kaynaklarda eksik şerh olarak ifade edilmiştir. Şerhe bakıldığı zaman şarihin 34 konuda 352 beyti şerh ettiği görülmektedir. Ancak ilk on sekiz beyti, ilk seçkisi olan *Hall-i Tahkikât*'ında şerh ettiği için burada tekrar etmemiştir. Ayrıca müstensihin belirttiği gibi Mesnevîhânların dersi itmam ederken okudukları dört beyti de *Cezîre-i Mesnevî*'de olmadığı halde teberrüken eserine aldığı için şerh edilen beyit sayısı 366'ya tekâbül etmektedir ve *Cezîre*'nin tam şerhidir. Şerhe başlamadan evvel 31 beyitlik bir giriş kısmı yer almaktadır. Burada eseri neden telif ettiğini ve şerhinin özelliklerini anlatır. Sonra 6 beyitlik bir ithaf kısmı, ardından ise 9 beyitlik eserin ismi ve tarihinin verildiği kısım yer alır. Sonra âşıklara yönelik kâleme aldığı 8 beyitlik bir teşvik kısmının ardından şerhe başlar.

Cevrî şerhinin on bir adet el yazma nüshası tesbit edilmiştir. Ayrıca 1269/1853 yılında Takvîmhâne-yi Âmire'de basılmıştır. Güçlü bir şâir olmasının da etkisiyle yayılma imkânı bulmuş bir şerhtir.

Sofu Mehmed Paşa ile muhtemel ilişkisi eskiye dayanır. Bu paşanın kendisine yazdırdığı bir *Mesnevî* nüshasına tarih düşüren Cevrî orada hem paşanın Mevlevî olduğuna hem de cömert olduğuna şöyle işaret eder:

*Sâlik-i menhec-i ihlâs Muhammed Paşa Ki odur Hazret-i Monlâya muhibb ü dil-bend
Yazdurup cüd ile bu Mesnevî-i zibâyı Eyledi kâtibini lutf u keremden hursend
Duru, Mevlevî Şairlerin Şiirlerinde Mevlevîlik Unsurları, s. 360.*

⁷⁹ *Buldu bu manzûme-i hikmet nüzâm Hall-i Tahkikât ile târîh u nâm
Cevrî, Hall-i Tahkikât, vr. 11a.*

5.2. Şerh Metodu

Hazret-i Mevlânâ, *Mesnevî*'sini şerh etmeye layık ve kabiliyetli gördüğü Cevrî Efendi'yi ikinci bir şerhle görevlendirmiş, *şerh metodunu* da "üslûb-i kadîm" olarak belirlemiştir. Cevrî, bunu Hazret-i Mevlânâ'nın dilinden:

*Ders-i sâni ol kitâb olsun sana Bâis-i şüğl-i savâb olsun sana
Başla üslûb-ı kadîm üzerine Şevkle bu intihâbın şerhine*⁸⁰

şeklinde dile getirir. Takip ettiği metodu, önce beytin mebnâsını/temelini tefekkür etmek, sonra ulaştığı mânâyı şekle büründürmek olarak zikretmiş, ancak şerhinin bazı kısımlarının tercüme düzeyinde kaldığını, bazı kısımlarının ise gerçek mânâda şerh olduğunu yine kendisi ifâde etmiştir.⁸¹

Cevrî Dede, *terkîb-i bend* tarzıyla yazmış olduğu şerhinde metot olarak önce beytin şerhini, ardından beytin kendisini vermiştir. Yani önce beş beyitlik şerh kısmı, ardından *Mesnevî* beyti gelmektedir. Kendisinin metin ve şerh adeta bir birini şerh eder derken kastı bu olmalıdır.⁸² Şerh ve metin birbiriyle o derece uyumludur ki adetâ her ikisi birbirine tercümandır. Yani *Mesnevî* beytinden sâdır olan şerhle, beytin kendisi, bir benzetme ile güneşin doğduğu yerle, güneş ışığı gibidir.⁸³ Bu tarzın havâssa ait bir tarz olduğu ve ancak havâs tarafından anlaşılacağı şârih tarafından dile getirilir.⁸⁴

Cevrî Dede şerhi, manzum olmanın etkisiyle lafzî tahlillere, konunun problematik yönlerine girilmeden, beytin mânâsının üzerinde durulduğu bir şerhtir. Kendisi;

*Fark-ı cüzî itmedi ol kesr ü zamm Ne füzûn oldu o gevherler ne kem*⁸⁵

derken kastı bu olmalıdır.

⁸⁰ Cevrî, 'Aynü'l-Füyûz, vr. 11b.

⁸¹ Cevrî, 'Aynü'l-Füyûz, vr. 11b-12a.

⁸² Nutk-ı Mevlânâyla bu hoş lisân

Lafz u ma'nâ girdiler bir sûrete

Cevrî, 'Aynü'l-Füyûz, vr. 12a.

⁸³ Cevrî, 'Aynü'l-Füyûz, vr. 12a.

⁸⁴ Cevrî, *Hall-i Tahkikât*, vr. 2b.

⁸⁵ Cevrî, 'Aynü'l-Füyûz, vr. 12a.

*Oldu güyâ bir birine tercemân
Şerh u metn uydu ol hikmete*

6. Şerh-İ Cezîre-İ Mesnevî: Şeyh Gâlib Şerhi

Cezîre-i Mesnevî, yazıldığı yüzyıl olan X/XVI. yüzyılın sonlarına doğru İlmî Dede ile başlayan *Cezîre-i Mesnevî* şerhi geleneği XI/XVII. yüzyılda üç ayrı şerhle devam etmiş, XVIII. yüzyılda ise Şeyh Gâlib şerhi ile sona ermiştir.

6.1. Adı, Yazılış Sebebi ve Tarihi

Şeyh Gâlib'in şerhinin ismi bazı kaynaklarda "*Samahât u Lema'ât-ı Bahrül-Ma'nevî bi Şerh-i Cezîretî'l-Mesnevî*" olarak kaydedilmiştir. Bu isim, İlmî Dede şerhinin isminin ilk kelimesi olan "Lemehât" yerine burada "Samahât" gelmiş şeklidir. Muhtemelen İlmî Dede şerhinin adı küçük bir değişiklikle Şeyh Gâlib şerhinin adı olarak yanlış bir şekilde aktarılmıştır. Ne İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde gördüğümüz en eski tarihli nüshalarda ne de eseri tahkik edenlerin esere dâir böyle bir isim zikretmemeleri sebebiyle, Şeyh Gâlib'in eserine böyle özel bir isim koyduğunu düşünmüyoruz. Dolayısıyla şerhin adı, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'dir.⁸⁶

Gâlib Dede, şerh sebebini, âdet olduğu üzere eserinin girişinde zikretmiş, müridi ve dostu olan Esrâr Dede de, *Tezkire*'sinde bu zikredilenlere bazı ilave bilgiler vermiştir. Eseri şerh etme sebebi olarak "bir irfan pınarı" olarak nitelediği *Cezîre-i Mesnevî*'yi incelemesi, ondan kana kana istifâde etmesi ve "و مما رزقناهم ينفقون"⁸⁷ ayeti gereğince de elde ettiği bilgilerin semeresi olarak bir eser kâleme alma isteğini zikreder. İlmî Dede şerhinde olduğu gibi hâricî bir sâikle olmayıp kendi isteği ile şerh etmiştir. Şerh öncesi süreç, Esrâr Dede'de şöyle anlatılmaktadır: Şeyh Gâlib'in çilesinin ardından inziva amacıyla Sütlüce'de bir ev satın almış, 1204/1789 yılı, perşembe gününe denk gelen bir Regâib gecesi Bâb-ı Cedîd/Yenikapı Mevlevîhânesindeki mukabele-i şerifeye katılmış, o gece türlü niyazlarla isteğini Hazret-i

⁸⁶ *Kullanılan nüsha*: Eserin tanıtımında iki akademisyen tarafından beş ayrı nüshadan karşılaştırılarak hazırlanmış olan tahkikli matbu nüsha kullanılmıştır. Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, haz.: Atalay, M-Karabey, T., Konya Büyükşehir Belediyesi Yay., Konya, 2007.

⁸⁷ "Onlara verdiğimiz rızıklardan infak ederler." Bakara, 2/3.

Sîneçâk'e arz etmiştir. Ertesi gün olan Cuma günü mezkûr eve taşınmış, Hazret-i Sîneçâk'ın işaret buyurmasıyla da şerhine başlamıştır.⁸⁸ Buradan Şeyh Gâlib'in çilesini tamamladıktan sonra inzivaya çekilirken mekân olarak Sütlüce'yi seçmesinin bir tesadüf olmadığı, önceden *Cezîre*'yi şerh etme niyetinin olduğu anlaşılmaktadır. Malum olduğu üzere bir eseri şerh etmeden önce, eser sahibini rüyada görme veya mana âleminde ondan izin alma gibi hususlar, eserin meşruluğu açısından zikredilen hususlar olup gerek Sivâsî gerekse Cevrî benzer hususları şerhlerinde zikretmişlerdir.

Cezîre-i Mesnevî'yi tercih etme sebebine bakacak olursak, eserin göz önünde/bilinen ve muteber bir kitap olması onun şerh için tercih edilme sebebi olmalıdır. Zira Şeyh Galib'e göre Hazret-i Sîneçâk'ın tertip ederek bir araya getirdiği metnin temel özelliği, "*Mesnevî-yi Şerîfden fukarâya ehem olan*"⁸⁹ beyitleri bir araya getiriyor olmasıdır. *Cezîre-i Mesnevî*'nin muhatapları, sülûk açısından henüz sahilde olan mübtedîler olup *Mesnevî* gavnâsları/dalgıçları olmadığı için kendisi de bunu şerhinde gözetmiş ve erbâbı ibtidâyâ münasip bir şerh yaptığını söylemiştir.⁹⁰

Eserin yazımına yukarıda belirtildiği üzere 1204/1789 yılında başlanmıştır. Tam bitiş tarihi tesbit edilemese de 1205/1791 yılı şevvâl ayının dokuzuncu günü Galata Mevlevîhânesi mesnednişîni olarak tayin edildiği zaman hem bu şerhini hem de *es-Suhbetü's-Sâfiye* adlı eserini tamamladığını bilmekteyiz. *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'sinde *es-Suhbetü's-Sâfiye* adlı eserine atıf yaptığı için *es-Suhbetü's-Sâfiye*'yi daha önce kâleme almış olduğu da anlaşılmaktadır.⁹¹ Dolayısıyla *es-Suhbetü's-Sâfiye*'nin 1200-1204 *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*'nin ise 1204-1205 yılları arasında yazıldığı söylenebilir.

6.2. Nüshaları

Şeyh Gâlib'in şerhi, diğer şerhlere nazaran daha geç yazılmış olmasına rağmen İlmî Dede şerhinden sonra en fazla nüshası bulunan şerh-

⁸⁸ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 3.

⁸⁹ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 119.

⁹⁰ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 4.

⁹¹ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 67.

tir. Tarafımızca tespit edilmiş on beş adet yazma nüshası bulunmaktadır. 1996 ve 2007 yıllarında iki kez de tahkikli olarak basılmıştır.

6.3. Şerhin Temel Özellikleri

i. Şeyh Gâlib eserini telif ederken *Mesnevî* ve *Cezîre-i Mesnevî*'nin mâhiyetleri üzerinde durur. Zira bu husus şerhin niteliğini belirleyecektir. Şeyh Galib'e göre, *Mesnevî* mâhiyeti itibarıyla cem' ve farkı yani müntehîleri de mübtedîleri de gözeten bir eserdir. Ancak *Cezîre* mübtedîlere yönelik bir eser olduğu için zikredilen beyitlerin manası *Mesnevî*'de zikredildiğindeki manasından başkadır.⁹² Dolayısıyla Şeyh Gâlib bu hususu şerhinde gözetmiş ve şerhini ehl-i ibtidâya yönelik kâleme aldığını belirtmiştir.⁹³ Mevlevîleri muhatap alması eserin muhtevâsından anlaşılacaktır. Zira beyitlerle mevlevî erkânı arasında irtibatlar kurarak açıklar. Mesela, I. beyti şerh ederken beytin "dinle" diye başlamasından nâşi abdalların dört vasfından⁹⁴ birisi olan samtın/susmanın Mevlevî tarîkinin en büyük ruknünü olduğunu belirtir. Ardından "Pes sâlik-i Mevlevî dahi istimâ' ile me'mûr olduğunu bilip..." diye başlayarak bu minvalde şerhine devam eder.⁹⁵ Bir diğer örnek ise II. beytin şerhinde zikrettiği; "... tarîk-ı Mevleviyenin bir rûkn-i rekîni [önemli bir rûknü] dahi sohbet olduğuna îmâ edip, beyt-i âtîde sohbe lâyık olanlar kimler idigini îlân ve ifşâ buyuracaklardır"⁹⁶ şeklindeki şerhidir.⁹⁷ Son postnişînlerden Velled Çelebi Şeyh Gâlib'in şerhini oldukça beğenerek bir şerh numunesi olarak takdir ederek; "Kezâlik Hz. Sîne-çâk'ın *Cezîre-i Mesnevî*'sine neş'e-i sûfiyâne ile bir şerh yazıp, *Mesnevî* şârihlerine bir nümûne göstermiştir"⁹⁸ der.

ii. Eserin şerh üslubu şu şekildedir: Bir beyt şerh edilirken, öncelikle beyitteki kelimeler veya terkipler kırık mana ile tercüme edil-

⁹² Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 5.

⁹³ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 4.

⁹⁴ Bunlar, samt ü cû' ve seher ü uzlettir. Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 8.

⁹⁵ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 8.

⁹⁶ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 15.

⁹⁷ Yine benzer tarzda şerh örneği olarak bkz. Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 185-186, 192-193, 209, 210.

⁹⁸ Vassâf, *Sefîne*, c. 5, s. 160.

mekte, bu esnada Farsça gramer bilgilerine de yer verilmekte⁹⁹ yer yer edebî sanatlar belirtilmekte ardından şerhe geçilmektedir. Şerhte ise konuya uygun düşen ayetler, hadisler, kelam-ı kibâr, Arapça-Farsça-Türkçe beyitlerden istişhadlarla edebî açıdan oldukça zengin bir şekilde beyit şerh edilmektedir.

iii. Eserin diline bakıldığı zaman Şeyh Galib'in ağıdalı ve edebî bir dil kullandığı görülmektedir. Şerhi yayına hazırlayanların; eserin dili yer yer ağır olup sanatkârâne bir üslûba sahiptir. Şeyh Gâlip zaman zaman secîli bir anlatıma yönelerek esere akıcılık ve şiirsellik kazandırmıştır¹⁰⁰, şeklindeki tesbitleri şerhin dili hakkında bilgi vermektedir.

v. Şeyh Gâlip şerhi, kaynakları yönüyle zengin edebî kaynaklara sahiptir. Sivâsî'nin şerhinde, ilmî kaynakların zenginliği dikkat çektiği gibi, Gâlip Dede'nin şerhinde de edebî kaynaklar, şerhin dikkat çekici yönünü oluşturur. Bunlardan özellikle Mevlevî geleneğe okunan veya Mevlevî geleneğe mensup olan şairlerin şiirlerinden yoğun olarak istifâde edildiği görülür. Bu husus, Şeyh Gâlip şerhinin diğer şerhlerden ayrıldığı en bariz yönlerden birisi olarak dikkat çekmektedir.

vi. Şeyh Gâlip şerhi esnasında pek çok kaynaktan istifâde edilmiştir. Ancak *Mesnevî* şarihlerinden sadece şerh geleneğinin teşekkülünde önde gelen isimler olan ve *Mesnevî*'yi İbnü'l-Arabî'nin görüşleri ile açıklayan İsmail Ankaravî ve Sarı Abdullah Efendilerin isimlerini zikreder. Öte yandan İbnü'l-Arabî'nin hem eserlerine hem görüşlerine atıflar vardır.¹⁰¹ Şeyh Gâlib, *Mesnevî* şerh geleneğinin teşekkül edip önde gelen şerhlerin yazıldığı bir dönemden sonra yaşamış ve şerhini kâleme almıştır. Bu dönemde artık vahdet-i vücûd terminolojisinin yerleştiği görülmektedir. Şeyh Gâlib'in, İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinin, hem İmam Gazzâlî'nin, hem filozofların bazı görüşleriyle, hem inşafî kelamcılarla, hem de *Mesnevî* ile bizzat mutabık olduğunu söylemesi, hem Osmanlı düşünce geleneğinin sentezci yapısını yansıtması açısından, hem de *Mesnevî* şerh geleneğinin teşekkülünde

⁹⁹ Şeyh Gâlip, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 7.

¹⁰⁰ Aralay, M.-Karabey, T., Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. XXX. Ayrıca bkz. Şentürk, A. A.-Kartal, A., *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul, 2005, s. 476.

¹⁰¹ Bkz. Şeyh Gâlip, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 17, 57, 93, 206.

neden İbnü'l-Arabî'nin görüş ve terminolojisinden istifade edildiğini göstermesi açısından aydınlatıcı bir bakış açısını yansıtmaktadır:

“... Pes Hazret-i Muhyiddin'in tahkîkî, hem Hucetü'l-İslâm'ın takrîrine muvâfîk, hem hükemânın bazı akvâline mutâbîk; hem mütekellimîni câlib-i insâfa câlib ve hem Mesnevî-yi Şerîfe tâbîku'l-ayn bi'l-ayn münâsib olmağla sâir akvâlden udûl olundu.”¹⁰²

ix. İbnü'l-Arabî sonrasında *usûlüddîn*'in tasavvuf ilmi olduğu yönündeki sûfilerin kanaati, tasavvuf tarihi açısından önem arz etmektedir. Bunun bir yansımasını Şeyh Gâlib'in bu şerhinde şu şekilde görmekteyiz. O, dört mezhep imamından beyitte geçen Ebû Hanîfe ve Şâfiî'nin “aşk dersi” vermemesini¹⁰³ bu iki mezhep imamının bu işi *usûlüddîn* ilmi olan tasavvufa havâlesi olarak değerlendirmektedir:

“Mesâil-i aşk u mahabbeti, çâr mezheb imâmıları beyân ve gavâmız-ı esrâr-ı hakîkati, *ulemâ-yı usûl ayân etmeyip usûl-i dîn olan tasavvufa havâle etmişlerdir.*”¹⁰⁴

1.4. Kaynakları

Buradaki tasnif, Sivâsî Efendi'nin kaynakları kısmında yaptığımız tasnife benzer bir tarzda, *İslâmî İlimlerden Kaynakları, Tasavvuf İliminden Kaynakları, Edebî Eserlerden Kaynakları* şeklindeki olacaktır. Kaynakların edebî ağırlıklı olması elbette Osmanlı dönemi önde gelen şairlerinden birisinin edebî eserlere olan ilgisinin doğal bir sonucu olarak görülmelidir. Şeyh Gâlib, şerhinde, kendi şiiirlerinden yoğun olarak istifade ettiği görülür. Gâlib Dede'nin kaynakları kullanımında, diğer kaynaklardan istifade ederken, bazen kaynakların ismini zikrettikten sonra pasajlar aktardığı bazen ise sadece kaynağa atıf-

¹⁰² Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 101.

¹⁰³ *Mesnevî*, c. 3, s. 3832.

¹⁰⁴ Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 301. Abdullah Kartal'ın da ifade ettiği üzere İbnü'l-Arabî öncesinde Tasavvuf, diğer ilimlerden meşruiyet talep eden bir ilimken İbnü'l-Arabî sonrası diğer ilimlere meşruiyet sağlayan *usûlüddîn* olma vasfına sahiptir. İşte Şeyh Gâlib'in yukarıda alıntılanan cümlesinde bunun yansımasını görmekteyiz. Bkz. Kartal, Abdullah, “Kuşeyri'de Bir Bilgi Sistemi Olarak Tasavvuf”, Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3, haz. Öcalan, Hasan Basri, BKSTV. Yay., Bursa 2004, s. 98-99. a.y., “Alternatif Bir Vahdet-i Vücûd Yorumculuğu: Simnânî, Cîlî ve İmâm Rabbânî Örneği”, *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, MEBKAM, Konya, 2010, s. 159-160, 172.

ta bulunduğu görülür.¹⁰⁵ Bazen ise, kaynağını belirtmeden sadece müellifinin ismini vermekle yetinir.¹⁰⁶

1.5. İslâmî İlimlere Dâir Eserlerden Kaynakları

Şeyh Gâlib'in şerhinin dikkat çekici yönlerinden birisi âyetlere ve hadislere bolca atıf yapılmasıdır. Bunun dışında kendisi bir medreseli olmamasına rağmen Arap dili'ne vukûfiyeti sebebiyle Arapça beyitlere, terkiplere, ibarelere, tanımlara sık sık başvurduğu görülmektedir.¹⁰⁷ Şerhinde bazen kelamın tartışmalı konularına dâhil olduğu ve mezheplerin görüşlerini açıkladığı görülür.¹⁰⁸ Bilindiği kadarıyla Mevlevî tekkesi dışında bir eğitim kurumuna intisâbı bulunmayan bir Osmanlı aydınının bilgi düzeyini göstermesi açısından bu hususlar önem arz eder.

Bu başlıkta ayet ve hadisler dışında zikredilebilecek tek kaynağı, Bayramî şeyhi Bahâeddinzâde (v. 951/1544)'ye âit *Şerhu Fıkhu'l-Ekber*'dir. (s. 219).

1.5.1. Tasavvuf İlmine Dâir Eserlerden Kaynakları

Şeyh Gâlib'in tasavvufî eserlere dâir kaynakları zengindir. Şeyh Gâlib'in XVIII. yüzyılın sonlarına doğru *Mesnevî*'yi şerh etmiş olmasına rağmen, Ankaravî'nin ve Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî* şerhleri dışında *Mesnevî*'nin diğer şerhlerine ve *Cezîre-i Mesnevî*'nin önceki şerhlerine atıf yapmaması dikkat çekici bir nokta olarak görünmektedir. Tasavvufî kaynaklarını şu eserler oluşturur:

el-Fütühâtü'l-Mekkiyye [İbnü'l-Arabî, (s. 17, 69, 93, 284)], *Risâletü Emri'l-Hükmi'l-Merbût* [İbnü'l-Arabî, (s. 74)], *Risâle-i Rûhiyye* [İmam Gazzâlî, (s. 100, 106)], *Şerh-i Taiyye* [Sa'düddîn Fergânî, (s. 180-182)], *Vasiyyetnâme-i Hazret-i Pîr* [Hazret-i Mevlânâ, (s. 262)], *Reşehât-ı Aynü'l-Hayât* [Ali b. Hüseyin Vâiz Kâşifî (s. 9, 11, 208)], *Menâkıbu'l-Ârifin* [Eflâkî Dede (s. 193)], *Nefehâtü'l-Üns* [Molla Câmî, (s. 193)], *Şerh-i Leme'ât* [Molla

¹⁰⁵ Mesela bkz. Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 106, 193.

¹⁰⁶ Bkz. Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 51, 69, 93, 191-192, 197.

¹⁰⁷ Bkz. Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 19, 57, 105, 123, 140, 256, 280, 298. Ayrıca *Sohbet-i Sâfiye* isimli haşiyesini de Arapça kaleme almıştır.

¹⁰⁸ Bkz. Şeyh Gâlib, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, s. 146-147.

Câmî, (s. 106)], *Mecmû'atü'l-letâif ve Matmûratü'l-mâ'arif* [İsmâil Ankaravî (s. 33, 35, 279)], *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* [Sarı Abdullah Efendi, (s. 33, 35, 279)], *es-Suhbetü's-Sâfiye* [şârihin kendisi, (s. 67)].

1.5.2. Edebî Eserlerden Kaynakları

Edebiyat tarihinin önemli simalarından birisi olan Şeyh Gâlib'in şâir kimliği şerhine de yansımıştır. Şerhinde çok sayıda şiir iktibası yapmıştır. Kaynakları şu şekildedir:

İlâhînâme [Ferîdüddîn-i Attâr, (s. 79)]¹⁰⁹, *Esrârname* [Ferîdüddîn-i Attâr, (s. 295)], *Musîbetname* [Ferîdüddîn-i Attâr, (s. 14)], *Husrevname* [Ferîdüddîn-i Attâr, (s. 113)], *Şerh-i Lemeât* [Abdurrahman Câmî, (s. 106)], *Mesnevî* [Mevlânâ, (s. 14, 15, 84, vd.)], *Divân-ı Kebîr* [Mevlânâ, (s. 58, 225, vd.)], *Kasîde-i Hamriyye* [İbnü'l-Fârız, (s. 88)], *Husrev ü Şîrîn* [Nizâmî, (s. 232)], *Mahzenü'l-Esrâr* [Nizâmî, (s. 115, 125, 246)], *Mesnevî-i Veledî* [Sultan Veled, (s. 224)]¹¹⁰, *Maârif* [Sultan Veled, (s. 250)], *Gülîstân* [Sa'dî, (s. 242, 301, 303)], *Divân* [Hâfız Şîrâzî, (s. 154, 282)], *Hikem-i Atâiyye* [Atâullâh İskenderî, (s. 147)]¹¹¹, *Divân* [Dede Ömer Rûşenî (s. 16)], *Divân* [Sâib Tebrizî, (s. 28, 113, 159, vd.)], *Divân* [Füzûlî, (s. 25)], *Divân* [Nesîb, (s. 37)], *Divân* [Niyâzi Mısrî, (s. 39)], *Divân* [Rûhî-i Bağdâdî, (s. 88)], *Divân* [Nef'î, (s. 285)], *Divân* [Şeyh Gâlip, (s. 12-13, 97, 115, vd.)], *Hüsün ü Aşk* [Şeyh Gâlip, (s. 88, 163, 202, vd.)], *Hilye* [Hâkânî (s. 91)].

Ayrıca kitap ismi zikredilmeden; Ebû Saîd Ebu'l-Hayr (s. 219), Hâce Abdullah Herevî (s. 197), Âdem Dede (s. 119), Azîz Mahmûd Hüdâyî (s. 169), Neşâtî-i Mevlevî (s. 93) ve İbnü'l-Arabî'den (s. 192, 206) de alıntılar yapmıştır.

Kaynakları hakkında sonuç olarak şunları söyleyebiliriz: Edebî-tasavvufî literatür bakımından oldukça zengin bir kaynak yelpazesine sahip olduğu göze çarpan bu şerh, Gâlip Dede'nin edebî-tasavvufî-ilmî kişiliğinin bir yansımasıdır. Bir Osmanlı aydını olarak, Gazzâlî,

¹⁰⁹ Eser yanlışlıkla metinde Senâî'nin olarak zikredilmiştir. Ancak Attâr'ın eserlerindedir.

¹¹⁰ Bu eser *İbtidâ-nâme*, *Veled-nâme* gibi isimlerle de bilinir. Detay için bkz. Küçük, *Sultân Veled Ve Maârifî*, s. 59-62.

¹¹¹ Şarih burada sehven olsa gerek eserin ismini *Hikem-i Atâiyye* yerine *Fusûsu'l-Hikem* olarak zikretmiştir. Alıntı yaptığı beşinci hikmetin karşılaştırması için bkz. İskenderî, *Ataullah, Hikem-i Atâiyye*, trc ve şerh: Pakiş, Yahya, İstanbul, 2012, s. 16.

İbnü'l-Arabî, Mevlânâ ile kelamcılar ve bazı filozoflar arasında kurduğu irtibat Osmanlı İslam düşüncesinin sentezci yapısını yansıtmaması bakımından önem arz eder.

6. Tashîhler

Cezîre-i Mesnevî'nin gerek kendisi gerekse şerhleri üzerine, kataloglarda ve bazı akademik çalışmalarda tashîhe gereksinim gösteren birçok yanlış bilgi görülmektedir. En büyük problem İlmî Dede şerhinde görülmektedir. Zira bu şerh, bazen yanlış okumalardan, bazen katalogları hazırlayanların ihtimâm göstermemesinden, bazen de tamâmen insânî unsurlardan dolayı farklı şekillerde kataloglara girmiştir. Meselâ İlmî Dede şerhine kataloglarda, İlmî Dede, Alemî Dede, Derviş Ali Mukbil, Ahmed Mekkî, Şeyh Ferid Efendi gibi isimler altında rastlamak mümkündür.¹¹²

“Alemî”nin, “İlmî” ile yazım birliği sebebiyle yanlış okunması mümkündür. “Derviş Ali Mukbil” ise, şerhin mukaddimesinde İlmî Dede'nin kendisini tanıtırken kullandığı ifadenin yanlış okunmasından kaynaklanmıştır.¹¹³ Kataloglarda görünen “Ahmed Mekkî” ismine geldiği zaman ise durum karışmaktadır. Bu şerhin, padişahın isteği üzerine yapıldığı şeklinde bir not da yer alan bazı nüshalarda İlmî Dede'nin şerhi, “Ahmed Mekkî” ismine nispet edilmektedir. Meselâ, Ahmed Mekkî'ye nispet edilen, İ.B.B., Atatürk Kitaplığı, no: 380 nüshasının temmet kaydı şöyledir: “İşbu *Cezîre-i Mesnevî*'nin şârih-i devr-i merhûm Sultân Ahmed-i Sâlis'de âsitâne-i saâdetde post-nişîn-i meşâyih-i kirâm-ı Mevleviyyeden merhûm eş-şeyh [Ahmed] Mekkî Efendi bi-emri Sultân Hazretleri şerh eylemiştir. Rahmetullâhi aleyhim ecmaîn.” (83b-84a) Ayrıca temmet kaydı bu şekilde olan diğer nüshalar şunlardır:

- i. Ankara Ün., Üniversite A 167.
- ii. Süleymaniye Ktp., Nuri Arlasez, 302.

¹¹²Bazı örnekler için bkz. Koyunoğlu Müzesi ve Ktp., no: 10319; Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1392/3; Ankara DTCF., İsmail Saib II 3010; Ankara DTCF., Üniversite A 167.

¹¹³İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, 2a.

iii. Harvard Ün., MS Turk, 53.¹¹⁴

Cezîre şerhleri bağlamında ifade edilmesi gerekli bir hatâ da Şeyh Ferîd Efendi'nin şârihlerden addedilmesidir. Ankara Ün. DTCF Kütüphanesi, İsmail Saib II, no: 3010'daki bir nüshanın Şeyh Ferîd Efendi'ye nispet edilerek, *Cezîre*'yi şerh eden son şarih olduğunun belirtilmesidir.¹¹⁵ Ancak gerek eseri İlmî Dede şerhi ile karşılaştırdığımız zaman gerekse ferağ kaydından eserin şârihinin, Şeyh Ferîd Efendi değil, İlmî Dede olduğu ancak Şeyh Ferîd Efendi tarafından verilen emirle istinsâh edildiği anlaşılmaktadır. Ferağ kaydı şöyledir: “تم تحرير هذا الكتاب المستطاب بعون الله الملك الوهاب امتثالاً لأمر حضرة فريد الزمان ووحيد العصر والاولان ناظر الاوقاف حالا ضاعف الله اجلالا اعني حضرة ذي العطفة فريد افندی ادامة الله المعيد المبدي بقلم العبد الآثم عبد الرحمن... سنة 1284” Kayıttan da anlaşıldığı üzere 1284 yılında evkâf nâzırı olan Şeyh Ferîd Efendi'nin emriyle Abdurrahman isimli müstensih tarafından istinsâh edilmiştir. Müstakil bir şerh değildir.¹¹⁶

Taşköprüzâde'ye atfedilen *Cezîre* şerhinin olduğu yerde *Lügat-i Halîmî* vardır. İhtimâm gösterilmeden yapılan katalog hatalarına bir örnektir.¹¹⁷ *Cezîre*'nin isim olarak geçmesinin sebebi ise bir sonraki risalenin meşhur kıraat âlimi Cezerî'nin *Mukaddime*'sinin Taşköprüzâde şerhi olmasıdır. Daha açık ifadeyle *Şerhu'l-Cezerî* olması gereken isim, *Şerhu'l-Cezîre* halini almıştır.

Sonuç

Osmanlı Devleti, İslam Tarihi'nin doğal bir devamı olarak İslam Medeniyetinde ortaya çıkmış olan birçok hususu tevârüs ederek bünyesine katmıştır. Bu hususlardan biri de kitap telifinde gözetilmesi gereken hususlardır. Bu hususların tezâhürü, XVI. yüzyılda *Mesnevî*

¹¹⁴ Bu son esere online ulaşım mümkündür. <http://pds.lib.harvard.edu/pds/view/11176478?n=25&print Thumbnails=no&jp2Res=.25&imageSize=1200&rotation=0>

¹¹⁵ Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî*, s. 204.

¹¹⁶ Müellif hattı ile mukayese için bkz. AÜDTCF Kütüphanesi, İsmail Saib II, 3010, 134b; İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, 06_Hk_19, 10a.

¹¹⁷ Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1392/3.

üzerine yapılmış bir seçki olan *Cezîre-i Mesnevî* ve şerhlerinden de görülmektedir.

Edirne Mevlevihânesi şeyhi olan Yûsuf Sîneçâk (v. 953/1546), mübtedîlerin talebi üzerine, hacim olarak “mufassal” ve tertîb olarak sistematik olmayan *Mesnevî*’den hem kullanışlı/müfid hem de özet/muhtasar bir çalışma olarak *Cezîre-i Mesnevî*’yi tasnîf etmiştir. Bu yönüyle telifte gözetilen, “manaları bozmadan hacimli bir kitabı kısaltmak” ve “bir kitabın dağınık olan meselelerini toplamak” maddelerinin gözetildiği görülmektedir. Ancak eserin çok kısa oluşu, bu kez de kendisinin ikisi manzum olmak üzere beş adet yeni çalışmaya (şerhe) konu olmasına zemin hazırlamıştır. İlk şerh olan İlmî Dede şerhi kendisinden sonra yazılan Bosnevî ve Sîvâsî şerhlerinin ana kaynağıdır. Bosnevî, şerhini manzum olarak kaleme almışken, Sîvâsî yazılış gayesine uygun olarak hem mensûr hem de ilmî gerekçelerle ve geniş kaynaklardan istifâde ile eserini hazırlamıştır. Cevrî, Sofu Mehmed Paşa’ya ithâf ettiği manzum şerhinde paşadan kürsülerde bu eserini okumasını dolayısıyla da *Mesnevî*’nin genç yaşlı herkese şevk vermesini beklemektedir. Şiirin hitâbetteki etkisi ve kendisinin kudretli bir şâir oluşu eserin manzûm yazılmasındaki gerekçeler olmalıdır. Şeyh Gâlib ise Sîneçâk’tan feyz aldığı bu eserin telifinde amacının bunun infâkını yerine getirmek olduğunu ifade eder. Bu şerh, şârihinin kişiliğine uygun olarak zengin edebî ve tasavvufî kaynaklarıyla dikkat çeker.

Sonuç olarak, *Mesnevî* şerh geleneğinin sadece halkalarından birisi olan bu seçki ve şerhleri, Osmanlı Coğrafya’sının birçok bölgesinde, farklı mahfillerde okunmuş ve rağbet görmüştür. *Mesnevî* üzerine yapılmış olan tüm çalışmaların (şerh türü, seçki türü, sözlük türü, vs.) gün yüzüne çıkarılması, *Mesnevî*’nin etki halkasının daha net olarak anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda, *Mesnevî* şerh literatürü üzerine yapılacak çalışmalar devam etmelidir.

Bibliyografya

Ahmed Meknî, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, <http://pds.lib.harvard.edu/pds/view/11176478?n=25&printThumbnails=no&jp2Res=.25&imagesize=1200&rotation=0> (Ahmed Meknî ismiyle kayıtlı nüshanın online kaynağıdır.)

- Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş-Şuarâ*, haz. Meredith, Owens, E.J.W.Gibb, Cambridge: 1971.
- Bankır, Malik, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî (Metin-İnceleme-Sözlük)*, (Basılmamış Doktora Tezi, İÜSBE, İstanbul, 2004).
- Bosnevî, Abdullah, *Şerh-i Manzûme-i Cezîretü'l-Mesnevî*, Beyazıt Devlet Ktp., no: 9262.
- Bosnevî, Abdullah, *Şerh-i Vâhid Mine'l-Mesnevî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., no: 2396.
- Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz.: A. F. Yavuz -İ. Özen, İstanbul: t.y.
- Cevrî, İbrâhim, *'Aynü'l-Fuyûz*, Mevlâna Müzesi İhtisas Ktp., no: 2089/2.
- Duru, Necip Fazıl, *Mevlevî Şairlerin Şiirlerinde Mevlevîlik Unsurları*, (Basılmamış Doktora Tezi, GÜSBE, Ankara, 1999).
- Emecen, Feridun, "Mehmed III", *DİA*, c. XVIII, Ankara 2003.
- Esrar Dede, *Tezkire-i Şuarâ-i Mevlevîyye*, Mevlâna Müzesi İhtisas Ktp., no: 1502.
- Güleç, İsmail, *Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: 2008.
- Gündoğdu, Cengiz, "Abdülmeçîd Sivâsî'nin Mevlânâ'nın Şathîyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli'ne Yaptığı Şerh: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddîn-i Rûmî", *Tasavvuf*, Ankara, 2002, sa. 8.
- _____, *Bir Türk Mutasavvîfi Abdülmeçîd Sivâsî (971/1563-1049/1639) Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Ankara: 2000.
- İbn Haldûn, Abdurrahman b. Muhammed el-Hadramî, *Mukaddime*, terc.: Halil Kendir, Ankara: 2004.
- İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Ankara Ün., DTCF Kütüphanesi, İsmail Saib II, no: 3010.
- İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Koyunoğlu Müzesi ve Ktp., no: 10319.
- İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Milli Ktp., Adnan Örtügen İl Halk Ktp. Koleksiyonu, no: 19.
- İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Milli Kütüphane, no: 3328.
- İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Râgıb Paşa Ktp., Yahya Tefîk, no: 1611
- İlmî Dede, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, no: 2377.
- İlmî Dede, *Şerh-i Dibâce-i Mesnevî*, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., no: 15 Hk 174/3.

- İskenderî, Ataullah, *Hikem-i Atâiyye*, tercüme ve şerh: Yahya Pakiç, İstanbul: 2012.
- Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz-Şerh Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, İstanbul: 2011.
- Kartal, Abdullah, "Alternatif Bir Vahdet-i Vücüd Yorumculuğu: Simnanî, Cîlî ve İmâm Rabbânî Örneği", *I. Uluslararası Sadreddîn Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya: 2010.
- _____, "Kuşeyrî'de Bir Bilgi Sistemi Olarak Tasavvuf", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü-3*, haz.: Hasan B. Öcalan, Bursa: 2004.
- Kâtip Çelebi, Muhammed b. Abdullâh, *Keşfü'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, haz. Muhammed Şerefüddîn Yalçkaya-Rifat Bilge el-Kilisî, İstanbul: 1360/1941.
- Konuk, A. Avni, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi I*, haz: S. Eraydın-M. Tahralı, İstanbul: 2004.
- Küçük, Hülya, *Sultân Veled ve Maârifî*, Konya: 2005.
- Ziya, Mehmet, *Yenikapı Mevlevihanesi*, haz.: Murat A. Karavelioğlu, İstanbul: 2005.
- Nahîfî, Süleyman, *Mesnevî-i Şerîf Manzum Nahîfî Tercümesi*, haz.: Âmil Çelebioğlu, İstanbul: 1967.
- Orpilyan-Seyyid Abdülzâde Muhammed Tâhir, *Mahzenü'l-'Ulûm*, İstanbul: 1308.
- Öztürk, Şeyda, *Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İstanbul: 2011.
- Sâkib Mustafa Dede, *Sefîne-i Nefîse-i Mevleviyân*, Kâhire: 1283.
- Sîneçâk, Yûsuf, *Cezîre-i Mesnevî*, Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp., no: 848.
- Sivâsî, Abdülmecîd, *İntihâbü'l-Mesnevî'ş-Şerîf*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Ef., no: 2453.
- Şensoy, Sedat, "Şerh", *DİA*, c. XXXVIII, İstanbul: 2010.
- Şentürk, A. A.-Kartal, A., *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: 2005.
- Şeyh Gâlip, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, haz.: M. Atalay-T. Karabey, Konya: 2007.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'ü'l-Fudalâ, -Şekâiku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri içinde-*, İstanbul: 1989.
- Taşköprüzâde, İsmeddîn Ahmed b. Mustafa, *Şerh-i Cezîre-i Mesnevî*, Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi, 43 Va 1392/3.(Taşköprüzâde'ye atfedilen nüsha)

Türer, Osman, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat –Halvetîlik Örneği- Mustafa Nazmî Efendi'nin Hediye-tü'l-İhvân'ı*, İstanbul: 2011.

Vassâf, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz, İstanbul: 2006.

Yavuz, Yunus Şevki, “Tavâliu'l-Envâr”, *DİA*, c. XL, İstanbul: 2011.